

WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT VOOR HET CDA

THEMABUNDEL

EMANCIPATIEBELEID

Den Haag, oktober 1982

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	4
'Emancipatie en individualisering'	6
Reactie op 'Emancipatie en individualisering'	15
'De huidige emancipatiegolf en het feminisme'	19
'Samen alleen?'	29
Reactie op 'Samen alleen?'	40
'Wat individualisering wèl is'	44
'Emancipatie: een generatie-gebonden vraagstuk?'	46

Publikatie van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Het Instituut heeft ten doel het (doen) verrichten van wetenschappelijke arbeid ten behoeve van het CDA op basis van de grondslag van het CDA en in aansluiting op het Program van Uitgangspunten. Het Instituut geeft gedocumenteerde adviezen over de hoofdlijnen van het beleid, hetzij op eigen initiatief, hetzij op verzoek vanuit het CDA en/of van leden van het CDA in vertegenwoordigende lichamen.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Dr. Kuiperstraat 5, 2514 BA Den Haag

Tel. 070-924021

TER INLEIDING

In de voorliggende bundel treft u de oogst aan van twee jaar denken en schrijven over emancipatiebeleid voorzover dat is weergegeven in de kolommen van ons maandblad Christen Democratische Verkenningen.

Op deze wijze komt het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA enigszins tegemoet aan de grote vraag naar studie- en gespreksmateriaal over dit onderwerp.

Bij lezing van deze bijdragen valt het op hoe veelzijdig het vraagstuk van de emancipatie van de vrouw is. In de eerste plaats kan deze niet los worden gezien van de noodzakelijke emancipatie van de man, van vrouw en man in hun onderlinge relatie en van de positie van het kind. Maar ook moet worden erkend dat de belangen van vrouwen uit verschillende sociaal-economische milieus en van vrouwen die in uiteenlopende huwelijkse of juist niet-huwelijkse omstandigheden leven, ver uiteen kunnen lopen. Sommige maatregelen kunnen voor de ene categorie 'emancipatoir' uitwerken en voor de andere niet of juist niet.

Komt een probleem tot politieke volwassenheid dan blijkt, mede op grond van bovenstaande, maar sterker nog vanwege de inspiratie van waaruit men ermee bezig is, dat een reeks van emancipatiemodellen onderscheiden kunnen worden. Het ligt dan ook voor de hand dat de voorstanders van de emancipatie geen aparte politieke secte vormen, maar dat zij op uiteenlopende wijze vanuit verschillende partijen en beginselen met het beleid bezig zijn.

Voor het CDA is het, zoals immer in de geschiedenis van onze stroming, van essentieel belang om na te gaan hoe in antwoord op het evangelisch appèl tot een herkenbaar christen-democratisch beleid kan worden gekomen. Dat we daarbij vaak met andere politieke stromingen in conflict komen verbaast dan niet. Dat hangt samen met het eigen karakter van onze uitgangspunten van waaruit altijd tot maatschappijkritiek en ideologiekritiek moet worden opgewekt. In de bundel wordt opgewekt tot een formulering van een eigen mensopvatting. Het mannen-model kan nu eenmaal moeilijk als emancipatie-ideaal worden gezien.

Een door onze mens- en maatschappijvisie beheerst beleid moet zich terdege rekenschap geven van de werkelijkheid. Daarom moeten beleidsvoorstellen vanuit de Emancipatiecommissie en de Emancipatieraad op hun realiteitswaarde worden getoetst. Kritische analyses op dit terrein worden in deze bundel door 'geladen' reacties afgewisseld. Het debat in het CDA wordt soms op heftige wijze gevoerd. In dit verband staan de begrippen 'draagkracht' en 'individualisering' in het brandpunt van de aandacht. Terwijl bij, wat men wel noemt, de emancipatie van de arbeidersbeweging draagkracht en solidariteit centrale thema's waren, schijnt voor velen bij de emancipatie van de vrouw juist de individualisering als doelstelling tegen het draagkrachtprincipe te worden uitgespeeld. Het CDA-Vrouwenberaad zoekt in deze kwestie naar een eigen weg.

Uiteraard kan daarbij het individualistisch vrijheidsideaal van de zichzelf genoegzame mens geen richtsnoer zijn. Voor christen-democraten geldt de mens als per-

soon, waarbij direct de sociale en ethische aspecten van het mens-zijn aan de orde komen.

De bundel wordt afgesloten met een analyse vanuit het Program van Uitgangspunten. Daarbij wordt o.a. de vraag gesteld of de huidige discussie wel relevant is voor de omstandigheden van de jongere generaties van vrouwen en mannen. Juist met het oog daarop moet men zich niet te zeer blindstaren op de vraagstellingen die schijnbaar onvermijdelijk op ons af komen, of zoals de schrijfster stelt, 'we kunnen niet volstaan met het kritisch volgen van ideeën die in andere kring ontstaan'. Hiermee wordt een stap gezet naar een eigen christen-democratische benadering die wellicht de huidige strijdpunten achter zich zal laten en de doorbraak van een echte emancipatie van de mens zal bevorderen.

De discussie is stellig nog niet afgerond en we hopen dat de lezeressen en lezers door kennisneming van de volgende bijdragen met des te meer animo het gesprek zullen voortzetten.

A. M. Oostlander

directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

door mevr. mr. J. J. M. S. Leyten-de Wijkerslooth

mevrouw mr. J. J. M. S. Leyten-de Wijkerslooth (1935) was adjunct-griffier van de Tweede Kamer, lid van Provinciale Staten van Noord-Brabant, vice-voorzitter van de KVP en tot 11 oktober 1980 lid van het presidium van het CDA. Thans is zij lid van de Omroepraad en lid van de Eerste Kamer voor het CDA.

Emancipatie en individualisering

In 1975 publiceerde het CDA-vrouwenberaad ter gelegenheid van het internationaal jaar van de vrouw een brochure, getiteld: Samen op weg naar een verantwoordelijke maatschappij.

In een inleidend artikel van die brochure deed ik een poging om aan te geven, dat een emancipatiebeleid van de drie grote politieke stromingen — christen-democraten, socialisten en liberalen — evenzeer zou — en ook zou moeten — verschillen als de mens- en maatschappijvisies van die drie stromingen verschillen. Mijn zorg was toen, dat het emancipatiebeleid een soort apolitieke bezigheid zou worden, die een eigen weg zou gaan zonder toetsing van dat beleid aan andere idealen en uitgangspunten van het CDA.

Nu we vijf jaar verder zijn en een veel helderder zicht hebben gekregen op de geweldige maatschappelijke veranderingen, die zich voltrekken op bijvoorbeeld het terrein van het gezin, van andere samenlevingsvormen, van de opleidingskansen van vrouwen, van de beroepsarbeid van gehuwde vrouwen, lijkt het

nuttig een aantal mede door het CDA gesteunde en geëntameerde beleidsmaatregelen te evalueren en te toetsen op hun effect op andere aandachtsvelden van het CDA, zoals bijv. de positie van kinderen en gezin, de positie van de thuis werkende vrouw, het vrijwilligerswerk en een evenwichtige inkomensverdeling, de zorg voor de alleenstaanden en andere samenlevingsvormen.

Toen het verkiezingsprogramma 1977-1981 „Niet bij brood alleen” werd vastgesteld, was iedereen tevreden, want alles had zijn plaats gekregen: het gezin, de kinderen, het emancipatiebeleid, de alleenstaanden, de een-oudergezinnen, de andere samenlevingsvormen en zelfs de thuis werkende gehuwde vrouw in de fiscale paragraaf. Gemakshalve verwijst ik hier naar de in dit verband meest relevante artikelen 3, 4 en 124¹.

De tevredenheid duurde echter niet zo lang, want al in de verkiezingscampagne bleek, dat we op allerlei vragen, die ons gesteld werden over met name artikel 3, geen gedegen antwoorden hadden. Degeenen, die met grote instemming in artikel 3 de zin: „Het gezin is een onmisbare pijler van onze samenleving” hadden gelezen, vroegen hoe het CDA — eenmaal belast met regeringsverantwoordelijkheid — die onmisbare pijler zou steunen en met name dat meest geëigende opvoedingsklimaat voor kinderen dacht te beschermen. En degenen, die zeer geïnteresseerd waren in de gelijke kansen voor de vrouw en het doeltreffend emancipatiebeleid, vroegen of het feit, dat deze zaken in hetzelfde artikel 3 — maar ná het gezin — werden genoemd, betekende, dat de emancipatie van de vrouw ondergeschikt werd gemaakt aan het gezin en in feite een afkeuring inhield van de beroepsarbeid van gehuwde vrouwen met kinderen.

Kortom: het bleek niet zo eenvoudig om een samenhangende visie te geven op de vraag hoe een beleid er uit zou moeten zien, dat tegelijkertijd de zo noodzakelijke emancipatie van de vrouw zou bevorde-

ren, het gezin als meest geëigend opvoedingsklimaat van kinderen zou beschermen, en de helpende hand zou toesteken aan het sterk toenemend aantal in moeilijkheden verkerende één-oudergezinnen. Heel veel verder zijn wij met die samenhangende visie nog niet gekomen, ook al zijn daarvoor de afgelopen jaren wel een groot aantal bouwstenen aangedragen, o.a. het WRR-advies over de emancipatie van de vrouw uit 1976, het SER-advies over de positie van de vrouw met betrekking tot de arbeid, en verschillende adviezen van de Emancipatie-Commissie, waarvan de belangrijkste, het Advies Arbeid, zojuist in oktober 1980 is verschenen. Als eigen CDA-bouwstenen valt hierbij in het bijzonder te denken aan de brochure van een werkgroep uit het CDA-Vrouwenberaad over het Gezin (voorjaar 1979) en het op het fusiecongres van 11 oktober 1980 definitief vastgestelde program van uitgangspunten van het CDA.

Taak overheid

Alvorens in te gaan op een aantal klemmende vragen, die naar mijn mening het CDA zal moeten beantwoorden wil het

dingsklimaat voor kinderen en verschaft de noodzakelijke basis voor wettelijke regelingen. Gelijke kansen voor man en vrouw; een in bovenstaand licht doeltreffende uitwerking van het emancipatiebeleid is gewenst.

Maatschappelijke dienstverlening en gezinsverzorging zijn noodzakelijk en moeten voor de mensen bereikbaar zijn.

artikel 4

Daarnaast vragen wij bijzondere aandacht voor velerlei groeperingen alleenstaanden, zoals ongehuwden, weduwen, weduwnaars, gescheidenen — allen met of zonder kinderen, al of niet in gezinsverband wonend — en voor samenwonenden in andere samenlevingsvormen.

Voor zover andere samenlevingsvormen als huishouding worden erkend, wordt dit niet alleen in een voor hen voordelige zin (huisvesting) maar ook in een voor hen nadelige zin (studiebeurzen, sociale uitkeringen) toegepast.

artikel 124

De fiscale positie van de gehuwde vrouw in de inkomstenbelasting verdient voor wat de thuiswerkende gehuwde vrouw betreft nadere bezinning. Hetzelfde geldt voor de bijzonder moeilijke positie waarin zich onvolledige gezinnen kunnen bevinden.

¹ artikel 3

Het gezin is een onmisbare pijler van onze samenleving. Het scheidt het meest geëigende opvoe-

tot die samenhangende visie kunnen komen, wil ik eerst enkele opmerkingen maken over de beperkte taak en de beperkte mogelijkheden, die de overheid heeft om de bijzondere betekenis, die het CDA toekent aan huwelijk en gezin (program van uitgangspunten artikel 14) in de praktijk gestalte te geven.

De zojuist genoemde Gezinsbrochure van het CDA-Vrouwenberaad onttekende een grote hoeveelheid publiciteit en discussie o.a. omdat deze brochure aantoonde, dat geheel onafhankelijk van overheidsinvloeden het gezin ingrijpende wijzigingen had ondergaan: de verenging van familie tot kern-gezin, de sterke gezinsverdunding, het toenemend aantal echtscheidingen, de toenemende neiging onder jongeren om andere — soms vrijblijvender — samenlevingsverbanden op te zetten. Sterker nog, het gezin had al deze ontwikkelingen ondergaan in een periode waarin de overheid huwelijk en gezin beschermde door allerlei maatregelen van juridische aard (huwelijksgoederenrecht, erfrecht, alimentatie), van inkomenspolitieke aard (lonen en inkomens werden op een niveau gebracht, dat toereikend was voor man, vrouw en kinderen), van fiscale aard, en zeker niet in de laatste plaats door het introduceren van het hele sociale verzekeringsstelsel van AOW tot en met Kinderbijslag, dat alleenstaanden en gezinnen een minimum inkomen garandeerde.

Toch bleek in een groot aantal discussies, spreekbeurten en fora over deze brochure, dat velen binnen het CDA juist van de overheid verwachten, dat zij in staat zal zijn huwelijk en gezin weer die bijzondere betekenis te geven, c.q. te doen behouden, zoals die in het program van uitgangspunten is geformuleerd. Hoe vurig ik ook hoop, dat huwelijk en gezin de stormen van de huidige maatschappelijke ontwikkelingen zullen weten te over-

leven, het zal naar mijn mening in de eerste plaats afhangen van de eigen verantwoordelijkheid en creativiteit van de mensen zelf of dit ook het geval zal zijn. De kerken en maatschappelijke organisaties, zoals bijv. de christelijke vrouwenorganisaties, hebben een zeer belangrijke taak om de mensen de weg te wijzen hoe een modern gezin de maatschappelijke verantwoordelijkheid van ieder van de gezinsleden kan combineren met de onderlinge liefde, verantwoordelijkheid en geborgenheid, die het gezin zijn bijzondere betekenis geven.

De overheid kan die taak niet overnemen, hetgeen niet wil zeggen dat de overheid in het geheel geen taak op dit terrein heeft. De taak van de overheid is echter marginaal. De overheid dient zich te onthouden van maatregelen, die het huwelijk in een ongunstiger positie plaatsen dan andere samenlevingsvormen, van maatregelen, die het ouders steeds moeilijker maken zelf de verantwoordelijkheid en zorg voor hun kinderen op zich te nemen, van maatregelen, die zozeer gericht zijn op eigenbelang, dat deelgenoten in samenlevingsverbanden van elkaar vervreemden en op hun individualisme worden teruggeworpen. Als complement daarvan kan en moet zo nodig de overheid maatregelen nemen, die mensen stimuleren verantwoordelijkheden voor elkaar te dragen, die ouders in de gelegenheid blijven stellen hun kinderen zoveel mogelijk zelf te verzorgen en op te voeden, die mensen in de gelegenheid blijven stellen vrijwilligerswerk te verrichten.

Spanningsveld

Zonder hier verder uitvoerig op de Gezinsbrochure van het CDA-Vrouwenberaad te kunnen ingaan, wil ik naast de lof voor de eerlijke analyses in de brochure van de ontwikkelingen in het gezin en het

beschrijven van een aantal taken voor het christelijk gezin in de toekomst, ook wel een punt van kritiek of teleurstelling uiteten over deze brochure. Deze teleurstelling mijnerzijds betreft met name het feit, dat de brochure onvoldoende blootlegt het spanningsveld, zoals zich dat lijkt te ontwikkelen tussen een sterk op de verzelfstandiging van de positie van de gehuwde vrouw gericht emancipatiebeleid enerzijds en de positie van het gezin, met name die van de kinderen daarin anderzijds. Het signaleren van dat spanningsveld had tijdiger kunnen leiden tot het formuleren van een aantal politieke vraagpunten voor het CDA; nu hebben in de afgelopen jaren CDA-Tweede Kamerfractie en bewindslieden soms te haastig antwoorden op die vraagpunten moeten zoeken, omdat de maatschappelijke ontwikkeling verder uitstel van beleid niet kon dulden. Ook de commissie, die belast is geweest met het opstellen van het nieuwe concept-verkiezingsprogram „Om een zinvol bestaan” is tegen een aantal van die vragen opgelopen en heeft eveneens onder tijdsdruk voorlopige oplossingen moeten kiezen.

Toch zijn al deze oplossingen onbevredigend voor wisselende groepen, zolang er geen consensus is, waar we willen eindigen met de verdeling van betaalde beroepsarbeid tussen mannen en vrouwen, met de verdeling van de zorg voor kinderen en van huishoudelijke taken, met de verdeling van het vrijwilligerswerk, en tenslotte met de verdeling van de lonen en inkomens.

Zolang we geen eindmodel hebben als CDA is het ook buitengewoon moeilijk een evenwichtig oordeel te hebben over alle maatregelen, die er nu genomen en bepleit worden, omdat we ze niet kunnen toetsen aan een ideaal dat we willen bereiken met al die verdelingen.

Ik kan niet warm lopen voor een emanci-

patiestreven dat het gericht zijn van mensen op elkaar geweld aan doet en dat geen recht doet aan beginselen van draagkracht (in de belastingen bijvoorbeeld) en solidariteit (in de sociale zekerheid). Ik vind dat het CDA zich hiertegen te weer moet stellen; het zou mij wat waard zijn wanneer ook de CDA-vrouwen daarin voorop zouden gaan. Aan de hand van enkele concrete punten wil ik een en ander nader toetsen.

Het vraagstuk van de individualisering en de dubbele inkomens

In de eerste helft van deze eeuw is het als een grote sociale verworvenheid bevochten en beschouwd, dat de mannenlonen zodanig omhoog gingen, dat na het afschaffen van de kinderarbeid nu ook vrouwen het zich konden veroorloven zich geheel aan de verzorging van het huishouden en de kinderen te wijden. Na de oorlog werden ook de uitkeringen geheel op dit ideaal geënt.

Ook in het fiscale recht werden man en vrouw als eenheid beschouwd en gold voor de fiscus de draagkracht van het echtpaar als geheel, de zgn. gezinsdraagkracht. Inkomens van man en vrouw werden bij elkaar opgeteld en volgens het dan geldende progressieve tarief bij de man belast. In dit systeem maakte het voor de te betalen belasting weinig verschil of man en vrouw ieder f 50.000,— verdienden, dan wel de man alleenverdiener was van een inkomen van f 100.000,— (geringe extra aftrekposten buiten beschouwing gelaten).

In 1973 werd dit systeem gewijzigd in die zin, dat de vrouw voor wat betreft haar inkomen uit arbeid zelfstandig werd aangslagen. In het hiervoor genoemde voorbeeld leverde dat een belastingbesparing per jaar op van ca. f 12.000,— voor de twee inkomens van f 50.000,— vergeleken met het ene inkomen van f 100.000,—.

Het systeem had ontegenzeggelijk grote voordelen: psychologisch was het voor de werkende gehuwde vrouw een verbetering om tenminste door de belasting als een min of meer zelfstandig persoon te worden behandeld en niet meer alleen als inkomensbestanddeel op het aangiftetiljet van haar man. Daarnaast werkte het zeer stimulerend op de participatie van vrouwen in de betaalde arbeid, omdat er simpel gezegd van het verdiende inkomen van de vrouw meer overbleef dan bij heffing volgens het hoge marginale tarief van de man het geval was. Tenslotte had het minstens het optische voordeel, dat het samen het inkomen verdienen (en dus ook samen het werk binnenshuis verdelen?) met een fiscale premie werd beloond.

Het systeem had ook nadelen: het werkte voordeliger (m.a.w. de fiscale premie was groter) naarmate het inkomen van de man of van beiden hoger was. Bijv. bij een inkomen van de man van f 25.000,— en van de vrouw van f 10.000,— was het fiscale voordeel f 1580,—, maar bij een inkomen van de man van f 90.000,— en van de vrouw wederom van f 10.000,— was het fiscale voordeel f 4780,—. Inmiddels is een verdere verfijning van dit systeem in voorbereiding. Staatssecretaris Nootboom diende in 1979 een nota in getiteld „Op weg naar gelijke fiscale behandeling van de (werkende) gehuwde vrouw en haar man, en van deelgenoten van vormen van samenleven en samenwonen”. De nota zal de komende dagen in de Tweede Kamer in openbare behandeling komen. Eveneens werd in oktober 1980 door de Tweede Kamer een motie op voorstel van de CDA-fractie aanvaard ertoe strekkende, dat ook voor de vermogensbelasting en de inkomens uit vermogen naar een zelfstandige positie van de gehuwde vrouw moet worden gestreefd.

Gezinsdraagkracht

Waarom over deze zaken zo uitgebreid? In de eerste plaats om aan te tonen, dat Kamer en regering duidelijk op weg zijn naar een toenemende individualisering in de belastingen (en de uitkeringen, maar daarover hieronder meer) zonder de gezinsdraagkracht opnieuw in de overwegingen te betrekken. Bij de voorstellen in de nota „Op Weg” is de zinsnede opgenomen: „Vergeleken met het bestaande stelsel is aan de gezinsdraagkrachtgedachte geen groter gewicht toegekend”. Toch zou daar naar mijn mening alle reden toe zijn, omdat de draagkracht nu eenmaal ten nauwste samenhangt met de vraag hoeveel personen van dat inkomen moeten leven en een toenemende individualisering zich nu juist verwijderd van het stellen en beantwoorden van die vraag. Het kan naar mijn mening niet de bedoeling van een emancipatiebeleid zijn, dat het mensen terugwerpt op zichzelf en daarmee de betekenis en verantwoordelijkheid van mensen voor elkaar ontkent. Ook een emancipatiebeleid moet getoetst kunnen worden aan begrippen als verantwoordelijkheid en solidariteit.

Het concept-verkiezingsprogramma „Om een zinvol bestaan” doet een poging de grenzen van de individualisering aan te geven: Art. 3.17 c. . . . „Ten behoeve van het doel van het emancipatiebeleid wordt zover mogelijk gegaan met individualisering. De grens hiervoor ligt in het draagkrachtbeginsel van de belastingwetgeving en in het solidariteitsbeginsel van de sociale zekerheidswetgeving”. Ik hoop zeer, dat de bedoeling van deze formulering goed wordt verstaan en dus ook in het verkiezingsprogramma blijft staan.

We zullen de begrippen draagkracht en solidariteit nog hard nodig hebben om in de komende jaren van koopkrachtverlies en inleveren tenminste de minimum-ge-

zinsinkomens zoveel mogelijk van koopkrachtverlies te vrijwaren en de koopkracht van zgn. alleenverdieners niet te ver te doen achterblijven bij beroepsgenoten, die een belangrijk deel van de kosten van levensonderhoud kunnen spreiden over twee inkomens. De zgn. *dubbele inkomens* zullen daarbij zeker niet buiten beschouwing kunnen blijven. In het vorenstaande heb ik al gememoreerd, dat het fiscaal veel voordeliger is in een gezin twee inkomens van f 50.000,— te hebben, dan één van f 100.000,—. Het wordt nog opvallender als we ons realiseren, dat van een inkomen van f 100.000,— een veel forser offer in de komende jaren zal worden gevraagd dan van één of twee van f 50.000,—. (Hogere inkomens zullen meer moeten inleveren dan lagere.) Deze verschillen in consumptiemogelijkheden tussen zgn. „alleenverdieners” en dubbele inkomens verdienen daarom aandacht omdat het legioen van alleenverdieners in toenemende mate te vinden is in gezinnen met kinderen, zeker in de jongere generatie, waar vrijwel alle vrouwen, die geen kinderen hebben of nog niet hebben, werken.

De discussies over ongerechtvaardigde inkomensverschillen krijgen iets heel onwerkelijks als we ons realiseren hoe groot de welvaartsverschillen al geworden zijn tussen mensen met eenzelfde bruto-inkomen, maar verschillende gezinssituaties. Ter toelichting: Stel op dezelfde basis-schoon werken 5 onderwijzers van ca 40 jaar met een bruto-inkomen van ca f 40.000,—.

A. Is een gescheiden vrouw met 3 kinderen zonder alimentatie (duur huishouden, vanwege huishoudelijke hulp, klaargekochte kinderklaren, dure diepvriesproducten etc. etc.).

B. Gehuwde man met 3 kinderen, waarvan de vrouw naast de verzorging en opvoeding van de kinderen alleen onbetaald

vrijwilligerswerk doet.

C. Gehuwde man zonder kinderen, waarvan de vrouw eveneens alleen onbetaald vrijwilligerswerk doet.

D. Alleenstaande man of vrouw.

E. Gehuwde man zonder kinderen, waarvan de vrouw tevens onderwijzeres is. (Zij hebben samen een inkomen van f 80.000,—.)

F. Ongehuwde man, samenwonend met een ongehuwde vrouw, tevens onderwijzeres, zonder kinderen. (Zij hebben eveneens samen een inkomen van f 80.000,—, doch betalen thans minder belasting dan het echtpaar onder E.)

Het zal duidelijk zijn, dat het welvaartspeil, of misschien beter gezegd de consumptiemogelijkheden, sterk oplopen van A naar F, en dat hun draagkracht totaal verschillend is. De maatschappelijke ontwikkeling is bovendien zodanig, dat het aantal gevallen onder A (één-oudergezinnen) en het aantal gevallen onder F (samenlevingsverbanden zonder kinderen) sterk stijgt, terwijl in belangrijke mate ons systeem van inkomensvorming, draagkracht, kinderbijslag, uitkeringen e.d. geënt is op de situaties onder B, C en D. Op 6 oktober 1980 stuurde de Nederlandse Gezinsraad een brandbrief naar de Tweede Kamer ter gelegenheid van de Algemene Politieke Beschuwingen om toch vooral te willen letten op de koopkrachtdaling in gezinnen met kinderen. Doch ook in die brief werd in wezen alleen de situatie van B en C vergeleken. De Gezinsraad wijst erop, dat „we wel heel ver af zijn van de start van het huidige kinderbijslagstelsel (SER-advies 1964), waaraan de intentie ten grondslag lag het welvaartspeil van gezinnen met kinderen niet lager te laten liggen dan ca 80 % van dat van gezinnen zonder kinderen”. De Gezinsraad kwantificeert niet hoever we van die 80 % verwijderd zijn, het is zeker een nauwkeurig onderzoek waard. Een oppervlakkige blik op de cijfers doet

mij echter vermoeden, dat ik zeker niet te pessimistisch ben met de stelling, dat het welvaartspeil van A en B ruim onder de 40 % blijft van het welvaartspeil van F.

Verkiezingsprogram

Om aan bovenstaande ongerechtvaardigde verschillen althans iets te doen is in het concept-program „Om een zinvol bestaan”, naast een bepaling ter bescherming van de minimum-gezinsinkomens het navolgende artikel opgenomen:

Art. 2.47:

„Ook in de belastingwetgeving wordt gestreefd naar een gelijke behandeling van mannen en vrouwen, die in vergelijkbare omstandigheden verkeren. Dit overigens zonder het draagkrachtbeginsel uit het oog te verliezen. Daarom: als beide partners in een huwelijk elk afzonderlijk meer dan f 30.000,— verdienen, wordt van de minst-verdienende het deel boven genoemde f 30.000,— opgeteld bij het inkomen van de meest-verdienende, voor wat betreft de berekening van beider belastingverplichtingen. Duurzaam niet-gehuwd samenlevenden worden in beginsel gelijkgesteld aan gehuwd samenlevenden.”

De verontwaardiging van andere politieke partijen — en van sommigen binnen het CDA — over dit artikel was groot („een onaanvaardbare stap terug in het licht van de emancipatie”); misschien kunnen zijn ons eens uitleggen hoe deze verontwaardiging zich verhoudt tot hun standpunten van solidariteit met de zwakken, die zij in ander kader in alle eerlijkheid proberen waar te maken. Of moeten wij zo langzamerhand het hebben van kinderen gaan beschouwen als een luxe, die vergelijkbaar is met luxe-bestedingen als een reis naar de Canarische eilanden of het hebben van een tweede woning? Ook het FNV heeft nog in het geheel geen standpunt over het vraagstuk van

de dubbele inkomens blijktens een interview met Wim Kok in de Haagse Post van 16 oktober 1980. Het FNV denkt toch niet echt, dat we voort kunnen gaan met een precies even groot inkomensoffer ten behoeve van de uitkeringstrekkers te vragen van de mevrouw in mijn voorbeeld A als van de mijnheer in mijn voorbeeld F?

Het vraagstuk van de individualisering van de uitkeringen

Conform artikel 4, lid 1 van de 3e richtlijn van de Europese Gemeenschappen dienen mannen en vrouwen ook in het sociale zekerheidsstelsel gelijkberechtigd te worden. Het is goed, dat het concept-program „Om een zinvol bestaan” deze verplichting met evenzoveel woorden heeft opgenomen, daarmee aangevend te onderschrijven het belang van de gelijkberechtiging van vrouwen.

De staatssecretarissen De Graaf van Sociale Zaken en mevrouw Kraaijeveld-Wouters van CRM zijn doende een systeem te ontwerpen, waarbij de uitkeringen geïndividualiseerd worden. In het licht van het voorgaande lijkt het duidelijk, dat er nauwlettend op moet worden toegezien, dat de gezinnen, die van één uitkering moeten rondkomen geen onaanvaardbare achterstanden gaan oplopen vergeleken met de gezinnen en samenlevingsverbanden waar twee uitkeringen of één uitkering + een arbeidsinkomen aanwezig zijn. Immers ook hier geldt weer, dat het in de toekomst voornamelijk de één-oudergezinnen en de gezinnen, waarvan de vrouw heeft afgezien van betaalde beroepsarbeid ten gunste van de onbetaalde arbeid van opvoeding van kinderen en vrijwilligerswerk, zullen zijn, die bij ziekte of werkloosheid van één uitkering moeten leven.

Het concept-verkiezingsprogram zegt hierover:

Art. 2.32. „Het stelsel en de financiering van de sociale zekerheid worden

doorgelicht op het functioneren van de beginselen van solidariteit, equivalentie (verhouding premie-uitkering) en draagkracht. Daarbij zullen alle draagkracht-bepalende elementen (belastingen, premies, subsidies, dubbele inkomens etc.) in onderlinge samenhang moeten worden beoordeeld.”

Het is voor mij zeer de vraag of het — na invoering van individualisering van de uitkeringen — uit financiële overwegingen nog verantwoord is om juist in gezinnen met kinderen te kiezen voor één arbeidsinkomen — en dus voor één uitkering bij ziekte of ontslag — in een tijd waarin zoveel werkloosheid heerst, dat de kans op werk in een noodsituatie gering is en de minima zozeer onder druk van de slechte economische situatie komen te staan, dat aan koopkrachtvermindering van de minima niet meer te ontkomen valt. Naarmate het verschil tussen een gezinsuitkering en de dubbele uitkeringen voor werkenden groter wordt, is daarom naar mijn mening de kans ook groter, dat de Emancipatie-Kommissie (in haar Advies Arbeid) gelijk krijgt, dat het arbeidsaanbod van vrouwen tot 1990 aanzienlijk hoger kan uitvallen dan het CPB thans raamt. Het CPB heeft een toename van het totale arbeidsaanbod tot 1990 berekend van 630.000 personen (= 400.000 mensjaren). De E.K. acht het mogelijk, dat tot 1990 daarboven nog een extra arbeidsaanbod van voornamelijk vrouwen zal plaatsvinden van 540.000 personen (270.000 mensjaren). Wat een dergelijke gigantische stijging van het arbeidsaanbod in de komende 10 jaar zou betekenen voor de werkgelegenheid en de uitkeringen laat zich raden.

Het lijkt alleen al uit economische overwegingen niet erg logisch om af te koersen op een beleid, waarbij vrouwen met jonge kinderen zich op de arbeidsmarkt gaan melden, die daaraan geen behoefte hebben uit ontplooiingsoverwegingen of

zulks in strijd met het belang van hun kinderen achten, doch dit alleen gaan doen omdat het nalaten ervan te grote risico's voor hun gezinnen en kinderen met zich brengt.

De zwakke rechtspositie van de gehuwde vrouw zonder betaalde baan en de alimentatie

Als een jonge vrouw haar baan opgeeft omdat zij een baby krijgt, dan zijn daarvan de gevolgen op het ogenblik aanzienlijk groter dan een tiental jaren geleden. In de eerste plaats halveert uiteraard het gezinsinkomen (uitgaande van gelijksoortig werk van man en vrouw), maar de kans dat zij over een aantal jaren weer een baan vindt is veel kleiner geworden als gevolg van de zeer hoge werkloosheid. Daarentegen is de kans, dat zij die baan weer nodig zal hebben door het sterk gestegen aantal echtscheidingen eveneens enorm toegenomen.

Tegelijkertijd tekent zich echter een Kamermeerderheid af, die voorstander is van een sterke inperking van de alimentatierechten/plichten. (Zie o.m. motie Wessel-Tuinstra uit november 1979.) Nog dit jaar zal een wetsontwerp worden ingediend gebaseerd op het Rapport Alimentatienormen uit 1978. Een van de doelstellingen is de alimentatievaststelling beter voorspelbaar en meer doorzichtig te maken, ongetwijfeld een groot goed voor de rechtszekerheid. Zeker zal echter ter gelegenheid van dit wetsontwerp ook een fundamentele discussie over de alimentatie worden gevoerd. Begrippen als verantwoordelijkheid en solidariteit dienen ook hier voor het CDA leidraad in die discussie te zijn. Geen eenvoudige opgave in een tijd, waarin begrippen als individualisering, „jezelf kunnen zijn” en „iedere volwassene moet voor zichzelf zorgen” populairder lijken. Artikel 14 van het Program van Uitgangspunten zegt het volgende:

„Het CDA acht huwelijk en gezin van bijzondere betekenis. Het kind behoort te kunnen opgroeien onder de voortdurende zorg en verantwoordelijkheid van zijn ouders of verzorgers, waarbij geborgenheid, liefde en onderlinge zorg voorop staan”. In de praktijk zal dit doorgaans (nog?) betekenen, dat de moeder een aantal jaren haar betaalde functie opgeeft om dit opvoedingsklimaat mogelijk te maken. Een behoorlijke alimentatieregeling blijft noodzakelijk om de keuzevrijheid van ouders, dat één van beiden geen betaalde arbeid verricht in het belang van de kinderen, ook in de toekomst te garanderen.

Slot

De Emancipatie-Kommissie schat, dat het arbeidsaanbod van vrouwen de komende 10 jaar zal toenemen met tenminste 325.000 en wellicht zelfs met 800.000. De vraag welke van beide cijfers in 1990 zal blijken te zijn bereikt, hangt m.i. mede af van het beleid, dat de komende 10 jaar zal worden gevoerd. Het beleid mag in het belang van de emancipatie van de vrouw niet gericht zijn op het weren van vrouwen van de arbeidsmarkt, doch dient evenmin tot gevolg te hebben, dat de keuzevrijheid van gezinnen om met één inkomen genoeg te nemen, zozeer wordt ingeperkt, dat ouders wel gedwongen zijn beiden betaalde beroepsarbeid te zoeken. Als de individualisering doelstelling van beleid wordt, de kinderbijslag verder onder druk komt te staan, bij nivellering en verlies van koopkracht geen rekening wordt gehouden met de gezinsomstandigheden van alleenverdieners, en tenslotte de rechtspositie van gehuwde vrouwen zonder betaalde baan zwakker wordt, lijkt dat gevolg onvermijdelijk. Mijn zorg is dat gepoogd wordt het doel van de emancipatie door het middel van de individualisering naderbij te brengen

zonder acht te slaan op de principiële grenzen die liggen in het in onderlinge zorg en verbondenheid leven van mensen en voorts in de beginselen van draagkracht en solidariteit. Ik meen dat een emancipatiestreven dat mensen terugwerpt op hun eigen belang niet de onderlinge saamhorigheid maar juist de vereenzaming in de hand zal werken; een dergelijk emancipatiestreven hoort niet thuis in een christen-democratische partij. Het is al treurig genoeg dat andere partijen zich hier sterk voor maken.

Als wij er in slagen ook die begrenzing in het beleid gestalte te blijven geven, zullen wij er hopelijk ook in slagen „het recht op een gelijkwaardige ontplooiing van alle mensen te realiseren, zonder dat dit ontspoord in een ontkenning van de onderlinge afhankelijkheid van mensen” (Toelichting op het Program van Uitgangspunten). Dat zal in onze visie de kern moeten zijn van een emancipatie van samenlevende mensen.

Dit artikel werd eerder gepubliceerd in Christen Democratische Verkenningen 0/81.

door mevr. M. C. de Wit-Mulder

mevrouw M. C. de Wit-Mulder is lid van het CDA en o.a. voorzitter van De Nederlandse Vereniging voor Vrouwenbelangen.

Zij reageert op het artikel 'Emancipatie en individualisering' van de hand van mevr. mr. J. J. M. S. Leyten-de Wijkerslooth, dat werd opgenomen in Christen Democratische Verkenningen 0/81 (december 1980).

Reactie op 'Emancipatie en individualisering'

De opzet van het artikel van mevrouw Leyten is, om 5 jaar na het jaar van de vrouw het emancipatiebeleid te evalueren en te toetsen op het effect op andere aandachtsvelden van het CDA.

Daaronder worden dan verstaan; de positie van kinderen en gezin, de thuiswerkende vrouw, vrijwilligerswerk, een evenwichtige inkomensverdeling, de zorg voor alleenstaanden en andere samenlevingsvormen.

De schrijfster zoekt naar een samenhangende visie die voor het CDA uitgangspunt kan zijn voor emancipatie van de vrouw, en die bovendien het gezin als het ideale opvoedingsklimaat voor kinderen beschermt, én hulp biedt aan een toenemend aantal één-oudergezinnen. De structuur van het gezin wordt niet ter discussie gesteld. Voor mij is het zeer de vraag of 'het CDA' kan uitmaken hoe het ideale opvoedingsklimaat voor de jeugd van de toekomst eruit moet zien. De gezinnen zijn klein geworden, over de positie van de arbeid in de maatschappij is het laatste woord ook nog niet gezegd. De anticonceptie is tot ontwikkeling gekomen, het taboe is eraf; jonge mensen staan voor andere keuzen dan vorige generaties. Ook binnen het CDA reageren mensen verschillend op de veranderende samenleving, en zoeken zichzelf een weg.

Een stellingname in dit artikel waarin christelijke vrouwenorganisaties de taak krijgen toebedeeld 'de mensen de weg te wijzen' sluit niet aan bij de huidige werkelijkheid. Alsof mensen, vrouwen, niet bewust kiezen voor samenwerking in een organisatie, en zelf die gemeenschap vormen.

Ook in CDA-kringen zijn mensen mondig geworden, juist vrouwen zijn zeer bewust bezig hun rol in het leven en hun verantwoordelijkheden in de veranderende maatschappij op wezenlijke punten opnieuw te doordenken.

De brochure over het gezin gaf duidelijk aan dat de positie en de opvattingen van en over vrouwen veranderd zijn en niet meer kloppen met de door kerken en traditie gevormde ideeën, afkomstig uit een andere cultuur die langzaam maar zeker

achter ons komt te liggen.

Voor het spanningsveld tussen de verzelfstandiging van de vrouw en de positie van het type gezin met kinderen dat ons vertrouwd was en veelal nog is, hebben we geen verlossend eindmodel. Er bestaat nog helemaal geen consensus. De maatschappelijke en politieke consequenties zijn daarvoor te groot. Misschien zal de toekomst leren dat niet één model kan voldoen voor 14 miljoen Nederlanders. Zelfstandige mensen zijn verschillend en creatief, en hebben verschillende behoeften.

En dan lees ik in het onderhavige artikel: 'De overheid dient zich te onthouden van maatregelen die het ouders moeilijker maken, zelf de verantwoordelijkheid en de zorg voor hun kinderen op zich te nemen. maatregelen die zozeer gericht zijn op eigenbelang dat mensen van elkaar vreemden en teruggeworpen worden op hun individualisme . . . en mensen moeten in de gelegenheid blijven vrijwilligerswerk te verrichten'. Wat is de tendens van deze opmerkingen? Ik lees het als een vastpinnen op de oude gegeven situatie, terwijl de emancipatie juist zo'n vlucht neemt omdat mensen beter inzicht krijgen in hun eigen positie en in de mogelijkheden van een open en veelzijdige samenleving. En die ontwikkelt zich des te beter als veel meer mensen, vrouwen ook, hun persoonlijke capaciteiten inbrengen op alle niveaus. Inderdaad een vorm van individualisering, individuele ontwikkeling, in de plaats van de vroegere vanzelfsprekende en daardoor van jongs af ingebakken afhankelijkheid.

Het geïsoleerde thuisleven is voor veel vrouwen een handicap geworden, een verenging van hun gezichtsveld en realiteitszin ten opzichte van de buitenwereld waar hun man en kinderen verblijven. Dat heeft al heel wat spanningen opgeroepen. In dit artikel zijn de huidige problemen van vrouwen in gezin en maatschappij niet

zichtbaar gemaakt, maar er wordt wel gesuggereerd dat individuali sering uit den boze is. Er zou nog heel wat meer te zeggen zijn over samenlevingsverbanden en ieders persoonlijke rechten en plichten. Ik ben het helemaal niet eens met de stelling dat individualisering van het inkomen de mensen terugwerpt op zichzelf en dat daarmee de betekenis van mensen voor elkaar en hun gevoel voor verantwoordelijkheid ontkend wordt. Van zelfstandige mensen kan en moet juist meer verantwoordelijkheidsgevoel en volwassen solidariteit verwacht worden.

Het draagkrachtbeginsel en het solidariteitsbeginsel in de sociale zekerheidswetgeving zijn wezenlijke elementen. Maar de vraag is hoe het systeem waarin deze zaken nu vastliggen omgebogen moet worden, aangepast aan een nieuwe tijd en andere ontwikkelingen. Het systeem is er voor de mensen en niet omgekeerd. Om uit economische overwegingen gehuwde vrouwen met kinderen af te houden van deelname aan het maatschappelijk leven is anti-emancipatoir en zal op langere termijn niet lukken ook. Vrouwen gaan zich realiseren wat hun levensvulling en hun mogelijkheden zijn, op welke wijze zij een persoonlijke inbreng hebben in hun eigen kring en in de maatschappij én wat zij hun kinderen al of niet meegeven in diverse situaties. Het zijn ook de vrouwen die de rol van vaders in gezinnen ter sprake gebracht hebben.

De persoonlijkheidsontwikkeling van vrouwen én mannen, de emancipatie dus, is een onontkoombaar gevolg van onze hoogontwikkelde samenleving. We zullen de consequenties wel moeten inbouwen, al is het niet gemakkelijk en kan het niet allemaal ineens.

Maar om dan te blijven uitgaan van de gedachte: het kind hoort door de moeder in het gezin te worden opgevangen, zij zal dus haar baan opgeven, alsof de vrouwen dat in de toekomst niet zelf zullen bepalen

en alsof er geen andere systemen denkbaar zijn om de zorg voor elkaar, geborgenheid, verantwoordelijkheid, liefde én de financiën te waarborgen, lijkt mij weinig aan te sluiten bij de realiteit en visie op de toekomst.

Nogmaals, ik heb geweldige bezwaren tegen uitspraken die suggereren dat emancipatie mensen terugwerpt op hun eigen belang. Als iemand zo over mensen denkt is dat haar zaak. Maar het is wel gevaarlijk wanneer in een blad van het wetenschappelijk instituut van het CDA een dergelijke opvatting in een betoog vijf maal herhaald wordt. Dan lopen we het risico dat zo'n idee een eigen leven gaat leiden.

Met emancipatie zijn heel andere dingen aan de hand. Het gaat er wel degelijk om, onafhankelijkheid en betere persoonlijkheidsvorming te bevorderen. En wel zonder de druk van betutteling door vergaande fatsoensnormen en nog minder door de onmacht van financiële en maatschappelijke afhankelijkheid.

Het gaat ook om de erkenning van het werk van thuiswerkende vrouwen als een belangrijke en onmisbare waarde in de samenleving, en dit dan ook in arbeidstijd en energie uit te drukken. We zullen zien dat dan ook mannen belangstelling krijgen voor het 'vak'.

En om het bevorderen van zelfredzaamheid van iedereen. Tot op heden wordt in elke gemeenschap een overinvestering in het verzorgen van de groep of het gezin als iets vanzelfsprekends van vrouwen verwacht. Het zoeken naar mogelijkheden voor gezamenlijke zorg en tijdsinvestering in opvoeding, huishouding en vrijwilligerswerk is misschien wel veel terechter solidariteit te noemen. Tenslotte zijn de taken nu zo verdeeld dat de een kan vluchten in werk buiten de deur en de ander emotioneel teveel gebonden is aan haar werk, omdat haar gezin ook haar

geborgenheid in het leven vertegenwoordigt. Nog afgezien van de kwestie of dat voor de opvoeding wel zo'n ideale situatie is in de kleine gezinnen, betekent het dat al die vrouwen na een periode met kinderen nog een heel leven voor zich hebben. Aandacht voor de geestelijke gezondheid van vrouwen brengt in dit verband nog heel wat andere belangen aan het licht.

Ik hoop dat het CDA werkelijk zal nadenken over systemen die passen bij mondigere mensen, van wie zorg en onderlinge solidariteit verwacht mag worden. En dat men er van uit gaat dat de verzelfstandiging van de vrouw niet alleen onontkoombaar is, maar vooral ook een belangrijke positieve ontwikkeling voor de toekomstige samenleving.

Naschrift van mevrouw Leyten:

Het is ondoenlijk om in enkele zinnen deze reactie van mevrouw De Wit te bestrijden, omdat zij mij stellingen toedicht, die ik nimmer heb betrokken, bedoelingen bespeurt, die er niet staan en ik ook niet heb, tendensen waarneemt, die bij zorgvuldige lezing van mijn artikel daaruit niet kunnen worden afgeleid en tenslotte zelfs tussen aanhalingstekens citeert, wat geen letterlijke citaten zijn. Kortom, het is te betreuren, dat een discussie over het emancipatiebeleid in relatie tot andere beleidsterreinen kennelijk leidt tot emotionele reacties, terwijl het CDA – en het CDA niet alleen – nu juist zo'n behoefte heeft aan een zorgvuldige analyse en discussie over de vraag, welke beleidsmaatregelen werkelijk de emancipatie van de vrouw dienen en welke slechts onder de vlag van de emancipatie meelopen, maar in feite strijdig kunnen worden met beginse-len van draagkracht en solidariteit die ook mevrouw De Wit zegt wezenlijk te vinden. De term individualisering, die mevrouw De Wit gebruikt in de zin van 'individuele

ontwikkeling', heb ik in een heel andere betekenis gebruikt nl. de betekenis, die in het Haagse politieke jargon daaraan wordt gegeven: het overstappen van een systeem, waarin belastingen, sociale uitkeringen en lonen en inkomens geënt zijn op gezinnen of samenlevingsverbanden, naar een systeem waarin met belastingen, uitkeringen en lonen en inkomens voornamelijk nog rekening wordt gehouden met individuen. Een veel bredere betekenis van het begrip individualisering is te vinden in het uiterst boeiende afscheidscollege van prof. Hofstee te Wageningen (oktober 1980).

Mevrouw De Wit heeft kortom ongelijk, als zij denkt, dat ik tegen individuele ontwikkeling van vrouwen zou zijn, dat ik geloof, dat emancipatie mensen terugwerpt op hun eigen belang, dat ik het beleid wil vastpinnen op de oude gegeven situatie.

Mijn hoofdmotief voor het schrijven van mijn artikel was het uiten van mijn zorg over de gevolgen van het individualiseringsbeleid, o.a. voor die vrouwen die nog niet in staat zijn te participeren in betaalde arbeid wegens gebrek aan opleiding of

maatschappelijke ervaring, die niet in staat zijn twee volle banen te combineren (jonge kinderen + beroepsarbeid) en voor alleenstaanden, die in dat systeem achterop lijken te raken. Als wij het erover eens zijn, dat het nog wel één of twee generaties kan duren voordat werkelijk betaalde en onbetaalde arbeid eerlijk over mannen en vrouwen zijn verdeeld, zal de overheid in die tussenperiode in de gaten moeten houden, welke zwakke groepen bescherming behoeven en daarom grenzen moeten stellen aan de individualisering. Het Program van Uitgangspunten en het nieuwe verkiezingsprogram van het CDA hebben dat gelukkig ook gedaan, overigens met steun van het CDA-Vrouwenberaad. De uiterst benarde financieel-economische situatie verhaast en verheft de discussie over de individualisering, maar wordt daar m.i. niet door veroorzaakt. De oorzaken zijn in het systeem van individualisering zelve gelegen, zoals ik in mijn artikel heb betoogd.

Dit artikel werd eerder gepubliceerd in Christen Democratische Verkenningen 3/81.

door A. M. C. V. Groensmit-van der Kallen

Mevrouw A. M. C. V. Groensmit-van der Kallen te Beverwijk is sinds september 1980 lid van de Eerste Kamer voor het CDA. Van 1959-1972 was zij lid van Provinciale Staten van Noord-Holland en van 1967-1977 was zij lid van de Tweede Kamer. Tevens was zij lid van het partijbestuur van de KVP en is zij actief in tal van vrouwenorganisaties.

De huidige emancipatiegolf en het feminisme

Veel maatschappelijke veranderingsprocessen trekken pas aandacht, als zij al enige tijd aan de gang zijn. De afgelopen vijftien jaar is een ontwikkeling in gang gezet, die zich uitbreidt naar alle lagen van de maatschappij en die dermate fundamenteel is, dat nú niet te overzien is, hoe zij haar beslag zal krijgen. Ik doel op de huidige emancipatiegolf en het feminisme.

Wat zegt het CDA-program van uitgangspunten, dat op vele terreinen een doorwrocht werkstuk is, over de emancipatie? Het program beschouwt de zgn. tweede emancipatiegolf *niet* als één van de vragen van deze tijd. Bij het achtal sleutelkwesities, opgesomd in hoofdstuk II: 'Vragen van deze tijd' ontbreekt dit vraagstuk volledig! Dat is een omissie, een bewuste of onbewuste negatie van het bestaan van deze belangrijke onderstroom in de huidige samenleving. In hoofdstuk III echter (blz. 19), is wél een aparte paragraaf 'Emancipatie' opgenomen, naar aanleiding waarvan ik graag enkele opmerkingen zou willen maken.

Het verheugt mij daar het volgende te lezen: 'Zolang nígerlei groep of individu niet verzekerd is van fundamentele gelijk-

waardigheid zal het CDA onafgebroken ijveren voor het bereiken daarvan. Gelet op de achterstandsituatie waarin vrouwen op tal van beleidsterreinen verkeren betekent dit extra aandacht voor hun positie. Wettelijke en maatschappelijke barrières die een gelijkwaardige ontplooiing van mannen en vrouwen in de weg staan, dienen te worden opgeheven, opdat mannen en vrouwen gezamenlijk verantwoordelijkheid kunnen dragen voor gezin en maatschappij.'

De vraag hierbij is: 'Zijn we er zo, is dan alles goed en nieuw?'. Of moeten wij ons eerst afvragen of het gelijkwaardig functioneren van mannen en vrouwen in deze maatschappij wel nastrevenswaardig en mogelijk is? Of wij op deze wijze niet bevorderen dat de huidige vrouw — om ge-

emancipeerd te lijken — zich zal moeten conformeren aan de huidige mannenmaatschappij en dus nóg niet in een fundamenteel gelijkwaardige positie komt te verkeren?

Vervolgens lees ik in de paragraaf 'Emancipatie' dat wij als CDA een emancipatiestreven van mannen en vrouwen afwijzen, dat tezeer gericht is op eigenbelang. Mijn vraag hierover is: 'Wiens eigenbelang? Dat van de man of van de vrouw?' Natuurlijk ontken ook ik niet dat de mens een 'ens sociale' is dat rekening dient te houden met de medemens, zijn of haar partner in het leven; maar of hierbij de nadruk gelegd dient te worden op 'onderlinge afhankelijkheid' dan wel op 'onderlinge trouw, liefde, solidariteit en kameradschap', daarover kan men discussiëren! Of deze onderlinge afhankelijkheid in de CDA-visie de kern moet zijn van een emancipatie van samenlevende mensen, kan men natuurlijk stellen, maar dan moeten wij wél ook analyseren, wat het CDA verder nog onder 'een na te streven emancipatie van samenlevende mensen' verstaat; deze analyse mag niet ontbreken.

Met veel interesse heb ik het artikel van mevr. mr. J. Leyten-de Wijkerslooth in dit blad (0/81) gelezen, dat gaat over 'Emancipatie en individualisering'. Ik ben het met haar eens, dat aan een zekere individualisering niet te ontkomen is, maar dat men uit het oogpunt van gerechtigheid en solidariteit de onderlinge saamhorigheid niet uit het oog mag verliezen. Maar, deze saamhorigheid mag niet vanzelfsprekend gaan ten nadele van de vrouw en ten voordele van de man! Ook dáár zal het CDA in de toekomst ernstig voor dienen te waken.

Enkele historische lijnen

Om de huidige emancipatiegolf goed te kunnen begrijpen, moet ik eerst enkele

lijnen trekken van het heden naar het verleden; een bewijsvoering leveren dat wij ook nu nog leven in een mannenmaatschappij, om vervolgens een toekomstbeeld te schetsen aangaande hetgeen 'emancipatie' zou dienen in te houden en hoe wij via concrete beleidsvoornemens en — onverbrekkelijk daaraan verbonden — mentaliteitsverandering tot een gelukkiger wereld zouden kunnen geraken. Hoewel vele schrijfsters via hun boeken en tijdschriften (Betty Friedan, Evelyne Sullerot, Simone de Beauvoir, Catharina Halkes en anderen) en niet op de laatste plaats mijn jarenlange werken binnen de vrouwenorganisaties en politieke werkgroepen mij in mijn stellingname ten aanzien van de tweede emancipatiegolf hebben beïnvloed, benutte ik voor dit artikel met name dankbaar Andreas Burniers boek 'De zwembadmentaliteit', omdat zij daarin bijzonder helder weet te analyseren en te formuleren, hoe de historie van de vrouw in de loop der vele eeuwen is geweest, wat een mannenmaatschappij is en welke soorten feminisme er zijn. Andreas Burnier, schuilnaam voor mevrouw Dessauer, is hoogleraar in het strafrecht aan de Universiteit van Nijmegen. In tegenstelling tot mijzelf onderschrijft zij ten volle de kerndiagnose van het radicaal feminisme, maar heeft ongezouten kritiek op het functioneren van het huidige radicaal-feminisme, kritiek die ik met haar deel. Hoewel zijzelf deze kritiek naar het lijkt spuit om het radicaal-feminisme beter te laten functioneren, terwijl ik zelf — door haar beslist niet zo bedoeld — haar kritiek uitleg als een bewijs temeer, dat ik geen radicaal-feministe zou kunnen zijn.

Nu eerst enkele lijnen van het verleden naar het heden.

- De mensheid is verdeeld in mannen en vrouwen. Aan het geboren zijn als man of als vrouw zitten enorm veel sociale

consequenties vast: onze medemensen behandelen ons anders, onze ontplooiingsmogelijkheden en toekomstkansen zijn anders.

- De mannen krijgen bij uitsluiting zogenaamde mannelijke eigenschappen toegeschreven, een mannelijke pool toegewezen; de vrouw een vrouwelijke pool.

- De man zou het verstand hebben; de vrouw het gevoel en als voornaamste taak de voortplanting en de verzorging van de kinderen. Leest u er Harriët Freezer maar op na: ook in onze Nederlandse taal worden deugden en ondeugden in mannelijke en vrouwelijke onderscheiden; ik citeer: wat bij een man doortastend heet, is bij een vrouw doordrijverig; als hij zeker is, zijn vrouwen eigenwijs; als hij vastberaden is, zijn vrouwen kattig; waar hij gewoon een sukkel is, zijn wij lief maar dom; waar hij een sukkel heet, zijn wij vrouwen afhankelijk; waar hij een warhoofd is, hebben wij vrouwelijke intuïtie.

- Maar in de oertijd, toen de mens nog een plantener was, was de verhouding man - vrouw hoogstwaarschijnlijk heel anders. In de oertijd was de mens — zowel man als vrouw — een compleet mens, met mannelijke en vrouwelijke polen in zichzelf verenigd. Toen de oermens nog een plantener was, waren leven en werken ook nog geheel geïntegreerd. De polariteit tussen de man en de vrouw was in harmonie, in evenwicht.

Man en vrouw waren geestelijk en lichamelijk aan elkaar gelijkwaardig.

- Toen de mens van planteneren 'jager' werd, werd de integratie van leven en werken al enigszins verbroken, maar de polariteit tussen de man en de vrouw bleef nog in evenwicht.

- Ook in de landbouw-maatschappij waren leven en werken nog voldoende geïntegreerd om de polariteit tussen man en vrouw in evenwicht te houden, al begon zich toen al een zekere 'rolverdeling' af te tekenen.

- De man-vrouw verhouding is immers heel sterk afhankelijk van de maatschappijstructuren.

- Sinds 600 jaar voor Christus echter, toen kennis steeds meer betekenis ging krijgen, zijn de levensactiviteiten door wetenschap, kunst en religie steeds meer uiteengevallen. Toen kreeg men ook prompt verschijnselen, zoals het masculinisme, ook in onze tijd nog steeds het probleem.

Hiermee was het tijdperk van onderdrukking van de vrouwelijke mens ingegaan. Wat is masculinisme?

Het als volwaardig en menselijk voorstellen van de volstrekt éénzijdige gepolariseerde mannencultuur!

Het 'mens'beeld werd 'man'beeld en de vrouw verloor haar geestelijke en lichamelijke gelijkwaardigheid in de ogen van deze mannencultuur en werd terzijde geschoven.

We weten dat onze westerse beschaving o.a. berust op de Griekse beschaving, met name op die van de bloeitijd van de vijfde eeuw vóór Christus.

Welnu, in die tijd filosofeerden Plato en Aristoteles en terwijl Plato nog volop voeling heeft met zijn verleden, waarin het vitale, het visionaire, het gevoelsmatige, het mythische, het beeldende nog een wezenlijke rol speelden, bant zijn leerling Aristoteles deze wezenlijke elementen in de existentie van de mens, die speciaal aan de vrouw worden toegeschreven geheel uit, ten voordele van het zogenaamde abstracte denkvermogen en de logica, die het exclusieve bezit van de man zouden zijn.

In deze cultuurperiode bestond Athene voor ± 80 % uit mannen en maar voor ongeveer 20 % uit vrouwen, net genoeg vrouwen om de verzorging en de voortplanting veilig te stellen.

Overigens was de vrouw maatschappelijk

totaal onzichtbaar: vrouwelijke boorlingen werden massaal te vondeling gelegd en stierven een ellendige dood, wanneer de vader weigerde zijn dochter een naam te geven. Daarmee was haar doodvonnis getekend.

Naar deze Griekse cultuur reiken de wortels van onze westerse beschaving. Aristoteles, voor wie de vrouw maatschappelijk niet bestond, is onder meer via Thomas van Aquino eeuwenlang de denker van onze beschaving geworden. Uiteraard zijn de verdiensten van beide Griekse filosofen onmetelijk groot. De dualiteit — het in tweeën snijden van de beide seksen in mannelijke en vrouwelijke eigenschappen — was bijvoorbeeld nodig voor de bewustzijnsontwikkeling. Maar zij hebben ongetwijfeld óók de bouwstenen aangedragen voor het sexismen, waar we nu nog steeds mee zitten, zowel in kerk als maatschappij.

De meest gangbare religieuze voorstellingen zijn louter patriarchale projecties. De vrouw wordt met de minder relevante en eigenlijk lager gewaardeerde pool — eigenschappen — geïdentificeerd.

Feministische theologie

Geen wonder dus dat er momenteel een feministische theologie is ontstaan die bepaalde bijbelteksten herijkt en van een andere uitleg voorziet. Catharina Halkes zegt in haar boek 'Met Mirjam is het begonnen' hierover het volgende:

'Het is opvallend en verheugend, dat de feministische beweging onder christen-vrouwen en theologen vanaf het begin, als vanzelfsprekend oecumenisch is. Zonder de eigen kerkelijke herkomst en traditie te verloochenen, ervaart men allemaal, dat de meest existentiële vragen naar bevrijding van mensen, van kerken en van hun theologie de diverse kerkgenootschappen en inrichtingen te boven gaan en ook weer de wortels van ons mens-zijn en ons christen-zijn raken.'

Tine Halkes noemt feministische theologie een 'tweede naamval'-theologie: een theologie van feministen: zij, opstandige vrouwen, zijn het onderwerp, het subject van deze theologie; en hun relatie tot God en het goddelijke is er in eerste instantie het object van.

De context van de feministische theologie is er één van uittocht, doortocht en intocht.

Uittocht uit alle ons van buitenaf opgelegde beperkingen, die ons vastgehouden hebben.

Doortocht: een trektocht door een woestijn, die we niet kennen, levend in de marge van een cultuur, die we afwijzen, maar waarin we nog net genoeg speelruimte hebben om aan een nieuwe cultuur te bouwen.

Intocht: de droom, dat niemand ten koste van een ander wil leven; de hoop op het Koninkrijk Gods.

Tine Halkes vindt emancipatie van de vrouw niet genoeg. Zij wil bewust feministe zijn. Maar ook zij dringt er nadrukkelijk op aan, dat wij weer androgyne mensen worden (androgyne = zowel mannelijke als vrouwelijke eigenschappen in zich dragend). Haar bedoeling is te laten zien, hoezeer Jezus van Nazareth een heel androgyne mens is geweest (blz. 36 en volgende). Zij behoort tot 'de opstandige vrouwen, op zoek naar hun geloof'.

Emancipatieproces in twee fasen

In onze eeuw voltrekt zich het emancipatieproces in twee fasen:

1. De eerste fase voltrok zich tijdens de eerste wereldoorlog en in de twintiger jaren en was vooral gericht op de juridische en politieke aspecten van de emancipatie. Tegen een ongelooflijke agressie van de kant van de mannen, verkregen de vrouwen actief en passief kiesrecht. De toegang tot alle vormen van voortgezet en

hoger onderwijs. Kortom, formele gelijkstelling van vrouwen en mannen. Namen als die van Aletta Jacobs, de eerste afgestudeerde vrouwelijke arts, zijn aan deze periode onlosmakelijk verbonden.

Tragisch is bij de eerste emancipatiegolf dat de toenmalige 'Suffragettes' en de 'blauwkousen' niet inzagen, toen zij deze juridisch politieke mensenrechten hadden verworven, dat haar strijd hiermede niet was gewonnen, maar integendeel pas begon. Zij zagen niet, dat bestaande rolpatronen zo'n sterke invloed hadden uitgeoefend op hun eigen psyche.

2. Het was dan ook niet verwonderlijk dat halverwege de jaren zestig een tweede emancipatiegolf door Europa spoelde. Hierbij verschoof het accent van de strijd om formele rechten naar het onderzoeken van de zogenaamde 'rolpatronen' voor de vrouw en de man. Van juridisch-politiek werd dit emancipatieproces overwegend sociaal-psychologisch en sociaal-economisch gericht. Het ging niet meer alleen om het mogen studeren aan universiteiten en het verkrijgen van kiesrecht. De vrouwen werden zich bewust van onderdrukking en discriminatie op alle terreinen in de samenleving zoals de wetgeving, de arbeidsmogelijkheden, het onderwijs, de opvoeding, de vrouw en de seksualiteit en de vrouw en de godsdienst; de vrouw alleen in de maatschappij, de vrouw en de politiek, de vrouw in het gezin en de vrouw in de gezondheidszorg (Freud en het Hite-rapport).

Dáár liggen de verkeerde rolpatronen, dáár liggen de achterstanden voor de vrouw, dáár liggen de belemmeringen voor het verlangen en de bewustwording van vrouwen nu eindelijk zelf subject van hun bestaan te worden.

Door deze veelheid van invalshoeken is echter helaas bij de tweede emancipatie-

golf de situatie ontstaan dat er verschillende richtingen van feminisme zijn in tegenstelling tot die van de eerste emancipatiegolf, waar de vrouwen in haar acties voor concrete doelen een goede eenheid vormden.

Wat houdt het huidige feminisme nu precies in, wat streeft het na en hoe tracht het zijn doel te bereiken?

Alle geëmancipeerde vrouwen streven ernaar om het masculinisme in de huidige maatschappij in zijn verschillende verschijningsvormen te onderkennen en te bestrijden.

Dát hebben ze gemeenschappelijk, maar de manier waarop en wat nog belangrijker is, het einddoel, het maatschappijbeeld, dat men daarbij geboren wil zien worden, verschilt aanmerkelijk.

De geëmancipeerde vrouwen zijn het er verder over eens, dat niet het feminisme, zoals met name sommige mannen lijken te denken, maar het als volwaardig en menselijk voorstellen van de volstrekt eenzijdige gepolariseerde mannencultuur hét kernprobleem is dat tot een oplossing gebracht moet worden.

Daarom zouden we alles in het werk dienen te stellen om de mannen te bevrijden van hun te eenzijdig gecultiveerde, uitsluitend mannelijke eigenschappen en weer de andere kant van hun eigenschappen, de zogenaamde vrouwelijke kant, opnieuw tot bewustwording te brengen. En zouden we de vrouwen weer moeten opheffen uit hun lagere positie, die haar door haar vrouwzijn is opgedrukt. Dan zouden we een maatschappij in het leven kunnen roepen, waarin alle individuen de vrijheid moet worden gelaten, ongeacht of zij een man of een vrouw zijn, zich naar eigen maatstaven, naar eigen vrije keuze te ontplooiën.

Uiteraard blijft daarbij de biologie onze geest beïnvloeden. De aantrekkingskracht tussen de polen van de man en de vrouw

zal blijven bestaan, maar niet de één on-dergeschikt aan de ander, maar gelijkwaardig, in wisselwerking, in harmonie tot elkaar. Zoals gezegd is de dualiteit — het in tweeën snijden van de beide seksen in mannelijke en vrouwelijke eigenschappen — ongetwijfeld nodig geweest voor de bewustzijnsontwikkeling. Nu deze dualiteit zich buiten proporties éézijdig heeft ontwikkeld, moeten we ons inzetten voor een androgyne, complete mens. Deze opgave waar de mensheid voor staat, is onvoorstelbaar zwaar, maar we moeten weer terug naar de complete mens om aan de nú welig tierende sekse-discriminatie een definitief halt toe te roepen en om menswaardig in het leven te kunnen staan.

Soorten feminisme

Ik vind dat wij als christen-democraten naar zo'n maatschappij moeten streven en daar ons handelen op moeten richten. Maar deze conclusie, die zo voor de hand lijkt te liggen en dit actieprogramma wordt niet door alle vrouwen gedeeld en ook veel mannen zijn niet bereid veel te verliezen, waar zij recht op menen te hebben. Vanzelfsprekendheden doorbreken is altijd een moeilijke zaak. Daarom zitten we nu met verschillende soorten feminisme:

- het radicale feminisme,
- het socialistische feminisme,
- het feminiserende feminisme,
- en de vrouwen die willen handelen, zoals ik zojuist heb trachten duidelijk te maken: die samen met de mannen willen streven naar de complete mens, waar de mannelijke en vrouwelijke polen in ieder mens evenwichtig aanwezig zijn.

Wat willen al deze stromingen?

Het radicale feminisme heeft de strijd aan gebonden tegen de mannen. Zij zijn in woede ontstoken over de overheersing van de man en de daarmee gepaarde gaande onderdrukking van de vrouw. Zij willen gelijk zijn en liever nog supe-

rieur zijn aan de mannen en ze met gelijke munt betalen; zoals zijzelf eeuwenlang onderdrukt zijn, willen zij nu de mannen uitrangeren.

Zij streven hiertoe echter hun oorspronkelijke doelstelling voorbij; het opruimen van het masculinisme.

Zij maken immers dezelfde fouten als ze de mannen verwijten. Zo'n feminisme kan geen oplossing bieden voor de toestanden die het masculinisme bij mannen en vrouwen heeft aangericht. Zo'n feminisme wordt onderdeel van het kernprobleem dat het probeert en pretendeert op te lossen.

Dan is er het *feminiserende feminisme*. Deze stroming probeert de 'vrouwelijke' eigenschappen op te peppen tot het zogenaamd hogere niveau van de 'mannelijke' eigenschappen; maar door op vrouwen uitsluitend vrouwelijke principes te projecteren en op mannen uitsluitend masculiene of masculinistische principes en waarden, maakt men nu net dezelfde fout, die typisch is voor onze masculinistische cultuur.

Men brengt de mannelijke en de vrouwelijke pool *niet* gelijkwaardig in evenwicht binnen de mens zelf; nee, men pept ze ieder afzonderlijk zo veel mogelijk op, in concurrentie tot elkaar.

Dit is géén streven naar een mensheid die naar lichaam en ziel uit 'complete' mensen bestaat of althans zou kunnen en moeten bestaan. De sekse-discriminatie wordt hierdoor niet opgelost. Dit soort feminisme is slechts sleutelen in de marge. Het wordt ook wel eens spottend het 'bloemetjesfeminisme' genoemd.

Weer een andere groep – en daartoe behoren veel radicaal-feministen – willen dat het feminisme slechts een kans heeft, wanneer het gepaard gaat met het *socialisme*. Men stelt daarbij dat alleen het socialisme in staat is tot humanisering van iedereen te leiden. Dit socialistisch feminisme

dringt – samen met het feminiserende feminisme – het individualiseringsprincipe van de mens terug, terwille van de collectiviteit, met achteruitstelling van het individu en zijn eigen identiteit. Onder het devies van verkeerd begrepen solidariteit geven zij zich geheel over aan de collectiviteit, het groepsverband, waarbij het individu en zijn eigen identiteit ondergeschikt zijn aan de groep. Dit maakt het socialisme en het communisme vaak ook zo verleidelijk voor jonge mensen; op het moment, dat zij de eerste schreden zouden moeten gaan zetten op een pad tot individualisering en uiteindelijk tot een 'complete', volwassen mens, worden zij zo bewogen door afkeer van onrecht in deze maatschappij en deze wereld, dat zij teruggrijpen naar het aangename 'wij'-gevoel en via de socialistische groepsbeweging en ideologie naar de groepsanonimiteit. In zulke gevallen worden bijvoorbeeld publicaties niet ondertekend, mensen mogen zich als individuen niet onderscheiden en exponeren. Dit onderduiken in de anonimiteit maakt aansprakelijkheid en controle op deze groepen erg moeilijk en verborgen leidinggevende figuren duiken – zonder het uitkomen vóór en het dragen van verantwoordelijkheid naar buiten – weg in die anonimiteit. Maar zij nemen wel bepaalde groepen op sleeptouw! Naar hun eigen 'verborgen' doelstellingen. En zo lopen die jonge mensen gevaar mede te werken aan een toekomst van een allesomhullende en beschermende 'verzorgingsstaat' of misbruikt te worden voor geheim gehouden doelstellingen die zij niet direct doorzien en dikwijls ook zelf niet willen.

Andreas Burnier heeft over het functioneren van het radicaal-feminisme pregnante taal gesproken: Hoewel zij pal staat achter de kerndiagnose van het radicaal-feminisme en het masculinisme een verschrikkelijk probleem vindt, vindt zij het

radicaal-feminisme een bijna even verschrikkelijk antwoord hierop. Zij verwijt het radicaal-feminisme, dat het een continu draaiende klaagfabriek is, dat het kwaad altijd buiten de betrokkenen ligt, dat alle rancunes worden geprojecteerd op 'de mannen', op het 'kapitalisme', op wat ons verder nog voor de voeten loopt. En als dit niet te bewijzen valt, dan hebben de 'structuren' het wel gedaan.

Het meest verfoeit zij het naleuteren in radicaal-feministische termen van nú populaire marxistische clichés – in klagerige praatgroepjes.

Op de allereerste plaats is nodig een analyse van het masculinisme zelf, op een zo fundamenteel mogelijk niveau.

Ook Tine Halkes brengt hieromtrent één van haar zorgpunten naar voren (Doorkijk nr. 5, okt. 1977): 'Veel feministen koesteren op het ogenblik de overtuiging dat ze zich vooral geen enkele illusie moeten maken over de rol van de godsdienst. Zij vinden dat ze aangewezen zijn op het marxisme en ook wel op het humanisme. Maar meer nog op het marxisme, omdat het feminisme zich niet kan losmaken van een maatschappelijk verschijnsel te zijn. Kritiek op de samenleving is vaak een marxistische kritiek van ongelijkheid en van ongerechtigheid. Gevolg dat feminisme bijna identiek wordt met marxisme.' Tine Halkes heeft het gevoel dat we een belangrijke inspiratie overslaan. Het evangelie kan ook een aanzet bieden tot feminisme. Daarbij moeten wij eerst eerlijk toegeven, dat de kerk niet altijd daarnaar heeft gehandeld. Trouwens het marxisme ook niet. In het marxisme kwam ook altijd maar de helft aan bod, net als bij de godsdienst. Het is altijd mannelijk geweest en altijd dogmatisch. Het dogmatisch marxisme heeft het nog slechter gedaan dan de kerkelijke structuur; kijk maar naar de onvrijheid van Rusland en de ongerechtigheid daar. Tine Halkes wil nu met haar

opdracht proberen te laten zien dat er in de joods-christelijke traditie, maar vooral in het christendom zelf allerlei aanzetten zijn, die ons kunnen inspireren. Daardoor kunnen we misschien op een nieuwe manier het evangelie, een menselijker evangelie in de wereld brengen. Zodat opnieuw en méér mensen in deze nieuwe tijd zich aangesproken weten. Tot zover Tine Halkes in haar interview.

Opdracht voor het CDA:

Nadat ik de diverse feministische stromingen van deze tijd voor u heb proberen duidelijk te maken en een beargumenteerde keuze gemaakt heb tussen de diverse stromingen, vat ik nog even kort samen: Wij christen-democraten, mannen en vrouwen, zouden samen moeten streven naar:

- Het opheffen van het al eeuwen florende *masculinisme*, dat voor mannen en vrouwen veel kapot gemaakt heeft.
- Meewerken aan de opkomende nieuwe cultuurperiode en daar zelf richting aan geven.

Het doel is hierbij het inzicht in de naar lichaam en ziel complete mens, man en vrouw gelijkwaardig aan elkaar, met een polariteit in evenwicht met elkaar.

Dit mensbeeld verschilt van dat van de socialisten. De socialisten willen hun collectiviteitsprincipe geheel overhevelen ook naar het feminisme. Veel radicaal-feministen voelen zich tot die socialistische 'ik-loosheid' aangetrokken, ook al leven wij momenteel in het 'ik'-tijdperk.

Verschillende liberalen willen volslagen gelijkheid met de man, vinden gelijkwaardigheid 'gezeur'. Indien zij echter volledig hun zin zouden krijgen, zou in de toekomst Europa bevolkt zijn met mannen en vrouwen, die zich allen zo ongeveer als de huidige mannen zouden gedragen. Met alle respect voor de huidige man, maar welke vrouw die bij haar verstand is,

zou echt gelijk willen zijn aan de huidige man, en daarmee de polariteit in evenwicht tot elkaar willen verspelen?

Het doel dient te zijn, ik herhaal het, het inzicht in de naar lichaam en ziel complete mens.

Genuanceerde ideeën over zo'n complete androgyne mens zullen tot ontwikkeling gebracht moeten worden.

De vrouwen zijn – wereldwijd – bezig te ontwaken en tot volwassenheid te komen. Dit is een vaststaand feit, of wij dit willen of niet. Dit feit geeft de christen-democraten de plicht om dit te doordenken en er mede richting aan te geven. Leidraad hierbij is Gods opdracht aan de mens. Hierbij is vrijblijvendheid uit den boze. Vanuit deze uitgangspunten heeft het CDA-Vrouwenberaad twee brochures het licht doen zien, die een visie willen geven op het huidige emancipatieproces vanuit het CDA-gezichtspunt.

De eerste brochure kwam uit in februari 1978 en heet 'Verder samen op weg naar een verantwoord CDA Emancipatiebeleid', een commentaar op de regeringsnota. De tweede brochure kwam uit in het voorjaar van 1979 en handelt over 'Het gezin. Samenleving in verantwoordelijkheid'. Een derde nota is op komst.

Nodig is de roldoorbreking tussen mannen en vrouwen, waardoor de vrouwen gelijkwaardig aan de man vrije keuzes voor hun eigen bestaan kunnen maken; niet langer object maar subject van hun eigen bestaan.

Nog te dikwijls zeggen mannen: 'Man en vrouw zijn één', - maar die éne is dan wel de man!

Wij ondersteunen de gedachte dat een vrouw niet alleen als geëmancipeerd mag beschouwd worden, als ze deelneemt aan het arbeidsproces. Geëmancipeerd achten wij die mannen en vrouwen, die durven

te leven naar eigen aanleg en talenten.

Deze grondslagen dienen wij uit te werken op het terrein van algemene beleidsmaatregelen, arbeid, inkomen, sociale zekerheid, belastingen etc. Helder Camara pleitte onlangs tijdens een gastcollege voor de VU in Amsterdam voor een leerstoel voor 'gerechtigheid, bevrijding en vrede'. Zo'n leerstoel zou bijv. een bijdrage kunnen leveren aan de bevrijding van mannen en vrouwen uit de huidige mannenmaatschappij (bestaat sinds april 1980 in de V.S. in Indiana).

Hoe kunnen wij tenslotte het bevorderen van de bevrijding van vrouwen en mannen uit de eenzijdige mannenmaatschappij in beleidsgerichte aanbevelingen omzetten: – Vanuit de invalshoek 'emancipatie' dienen wij het uitgangspunt van de emancipatie toe te passen op alle onderdelen van het regeringsbeleid. Daartoe heeft het kabinet een coördinatrice aangesteld: de staatssecretaris Jeltien Kraaijeveld-Wouters. In de toekomst, liefst bij de komende kabinetsformatie, zal er voor het emancipatiebeleid een coördinerend minister dienen te zijn.

- Men moet de oplossing van het emancipatieproces niet uitsluitend zoeken in het creëren van deeltijdarbeid; belangrijker is te streven naar een kortere werktijd per dag (bijv. 5 uur) in een 5-daagse werkweek voor man en vrouw. Pas dan kunnen de mannen en vrouwen samenwerken, zowel in het arbeidsproces als in het huishouden, met gelijke kansen voor carrière, opvoeding, recreatie en creativiteit.

- De V.N.-conferentie in Mexico bij gelegenheid van het Internationaal Jaar van de Vrouw (1975) – die ik persoonlijk heb bijgewoond – aanvaardde een wereldactieplan ter verbetering van de positie van de vrouw op economisch, sociaal en politiek terrein. De conferentie riep daarvoor een 'decennium voor de vrouw' uit.

Het kreeg als thema: 'gelijkheid, ontwikkeling en vrede'. In de V.N. leefde een groeiend besef, dat volledige en gelijke deelname van essentieel belang is. Voor de tweede, Kopenhaagse conferentie (1980) zijn als sub-thema's gekozen: 'werk, gezondheid en onderwijs' en de positie van vrouwen in de Derde Wereld, die ook tijdens de conferentie in Mexico aan de orde waren.

Het CDA dient deze meerjarenplannen te bestuderen en waar mogelijk in het CDA-program op te nemen, ook al heeft Nederland het actieplan van Kopenhagen vanwege de uitspraak over het zionisme afgestemd.

De EVP (de Europese Volkspartij van Christen-Democraten) heeft bij de verkiezingen van het eerste gekozen Europees Parlement uit het tienjarenplan passages in haar verkiezingsprogramma opgenomen; een goed voorbeeld voor de nationale partijen, zoals het CDA.

- Aandacht dient door het CDA besteed te worden aan het kamerstuk 'Schets van een beleid voor emancipatie in onderwijs en wetenschappelijk onderzoek' van 3 december 1980 (nr. 16006).

- Het CDA dient de partij te blijven die over emancipatiekwesties bereid blijft tot een dialoog, ook met andersdenkenden. Polariserende, die dikwijls wordt nagestreefd door radicale feministen is intolerant en arrogant: daar doen wij niet aan mee.

- Het CDA dient zich te blijven verzetten tegen eenzijdige indoctrinatie binnen praatgroepen en cursussen, zoals radicaal-feministen nogal eens doen.

Praatgroepen en cursussen zijn er voor de bewustwording van de eigen situatie en de mogelijkheden en onmogelijkheden binnen deze samenleving; pas ná dat bewustwordingsproces en niet daarvoor dient eenieder uit te maken, welke keuze zij doet en welke richting zij inslaat. Ik ben dan ook dankbaar voor het CDA-

vormingsinstituut dat we ook op dit punt hard nodig hebben.

– De stand van zaken bij het emancipatiebeleid kan men volgen in het CRM-blad 'Op gelijke voet', in publikaties van vrouwenbladen van de 'traditionele' vrouwenorganisaties, die al vele jaren zich inzetten voor de verbetering van de positie van de vrouw in deze maatschappij; in 'Opzij' en andere feministische geschriften; en het verslag 'Emancipatiebeleid' over de periode januari 1978 - april 1980 van CRM (al betreurt ik het zeer dat de V.N.-conferentie van Kopenhagen nog niet in dit verslag is opgenomen); in de nieuwsbrieven van de Nederlandse Vrouwenraad en de nieuwsbrieven van de provinciale vrouwenraden; en voorts in alle mogelijke vrouwenboeken, zoals van Simone de Beauvoir (Je wordt niet als vrouw geboren, je wordt vrouw), Doris Lessing (Het gouden boek), Anna Blaman, Alice Schwarzer, Harriët Freezer, Esther Vilar (De gedresseerde man), Hannelore Schülz (Die dressierte Frau), Lène Dresen-Coenders en boekjes als 'Marie, word wijzer!' enz.; te veel om allemaal op te noemen!

Ik zou willen eindigen met de regels, die Hans de Boer vorig jaar schreef, kort voor

de fusie, nog als voorzitter van de ARP: 'Van het CDA-Vrouwenberaad, maar niet in het minst ook van het CDA zelf, wordt bij al dit emancipatiewerk de hoogste presentie en een grote bereidheid tot inzet gevraagd. Wij hebben op dit terrein, vergeleken bij andere partijen en groepen, eerder een achterstand dan een voor-sprong. Het is naar mijn oordeel dan ook noodzakelijk dat het CDA het emancipatiestreven met meer nadruk ondersteunt. Hier is prioriteitsverlegging geboden. Onze politieke programma's en de opzet van onze verkiezingscampagne moeten van deze prioriteit getuigen. Onze wetenschappelijke instituten moeten nagaan hoe zij in hun werk het emancipatiestreven vanuit onze achtergrond kunnen ondersteunen . . .'

De bewustwording – ook bij mannen – is gestart. Laten wij daar als CDA een goed en wijs gebruik van maken.

Deze reactie werd eerder gepubliceerd in Christen Democratische Verkenningen 3/81.

door mevr. T. Bot-van Gijzen

Mevrouw T. Bot-van Gijzen is lid van het partijbestuur van het CDA en betrokken bij het kader- en vormingswerk van het CDA. Binnen het Vrouwenberaad is zij actief als voorzitter van de sectie Vorming.

Samen alleen?

Zomer 1981. Nederland in de ban van een kabinetsformatie. Wensen, verlangens en plannen van vele organisaties belanden op de tafel van de informateurs. Nieuwswaarde leveren ook de politieke vrouwen. Afkomstig uit de grote politieke partijen leveren zij, ogenschijnlijk niet gehinderd door politieke verschillen, hun wensenpakket in.

Demonstratie van grote eensgezindheid in de politieke vrouwenwereld? Aanmoedigingspremie voor Wiegels nationale kabinet? Bevestiging van de angst van mevr. mr. J. J. M. S. Leyten-de Wijkerslooth waarover zij schreef in dit blad (nr. 0/81) dat het emancipatie-beleid een a-politieke bezigheid dreigt te worden? Uitgangspunten en doelstellingen voor een emancipatiebeleid geënt op mens- en maatschappijbeelden. Wat heb je er aan, wat doe je er mee?

Is het niet langzamerhand voor iedereen duidelijk dat vrouwen ten opzichte van mannen in een achterstandsituatie zitten waarin verandering moet komen? Er is toch geen grote politieke groepering in Nederland te vinden die discriminatie op grond van sexe wil laten voortbestaan? Op grond van dit gegeven is het toch voor iedereen wel duidelijk wat het doel moet zijn? Waarom dan toch nog zorgen

over een eigen inkleuring die mevrouw Leyten zo graag wil aanbrenge(n)? Waarom niet meer enthousiasme over kennelijk bestaande eensgezindheid? De zorgen van mevrouw Leyten worden kennelijk gedeeld door de redactie van dit blad. Mij werd in ieder geval verzocht een bijdrage te leveren aan de discussie, een vraag die mede werd ingegeven door de gedachte dat het emancipatie-beleid zich in een fase bevindt waarin mens – en maatschappijvisies van de politieke hoofdstromingen in ons land een rol gaan spelen. Het verzoek was voor mij reden opnieuw een poging te wagen te doordenken wat zich afspeelt op het terrein van de emancipatie, wat de belangrijkste uitgangspunten en doelstellingen zijn, hoe zich die verhoudten tot christen-democratisch denken, hoe wij onze houding zullen moeten bepalen.

Terug-naar-af

De onlangs ingestelde Emancipatie Raad, adviesorgaan voor de regering inzake emancipatievraagstukken, had als voorganger de Emancipatie Commissie, die zeer produktief geweest is in het opstellen van adviezen aan de regering over onderwerpen die de emancipatie betreffen. In het laatste jaar van haar bestaan heeft zij o.a. 2 niet onbelangrijke adviezen het licht doen zien, te weten het advies Arbeid en het advies Belastingen, naar aanleiding van de in 1979 verschenen regeringsnota 'Op Weg naar gelijke fiscale behandeling van de (werkende) gehuwde vrouw en haar man, en van deelgenoten aan vormen van samenleven en samenwonen'.

Gegeven het feit dat de Commissie evenals thans de Raad bestond uit leden van verschillende politieke en levensbeschouwelijke herkomst, kan men zo'n 'club' zien als een soort ontvangst- en zendstation voor het emancipatiebeleid. De signalen uit de samenleving komen als het goed is daar samen. Uiteindelijk monden al die signalen uit in concrete beleidsadviezen, beleidsadviezen die op hun beurt door de vrouwenwereld nogal serieus worden genomen en hun denken en doen uiteraard weer mede bepalen.

Vooral daar het in de politieke partijen evenals in de rest van de samenleving een moeizame zaak is emancipatiegedachten ingang te doen vinden en nog moeilijker die gedachten om te zetten in daden, werd de Emancipatie Commissie en wordt de Emancipatie Raad door nogal wat vrouwen gezien als een belangrijk instrument om het emancipatiebeleid te sturen in de door hen gewenste richting. Wil men zich een beeld vormen hoe er in 'de' vrouwenwereld over emancipatie gedacht wordt, dan bieden de adviezen boeiende lectuur. Uitgangspunt voor het denken is de door de EK ontwikkelde filosofie die de naam

'Terug-naar-af' heeft meegekregen. In de Inleiding op het advies 'Belastingen' staat hierover te lezen:

'De EK heeft zich altijd op het standpunt gesteld dat wettelijke bepalingen op het individu behoren te zijn gericht. Regelingen ten behoeve van anderen mogen slechts worden getroffen in die gevallen dat, ten eerste, een zeer duidelijke behoefte bestaat aan een speciale regeling en, ten tweede, het niet mogelijk is een op het individu gerichte regeling te treffen.' Een duidelijke keus derhalve voor het individu als uitgangspunt voor de wetgeving.

Als doel van het emancipatiebeleid is door de EK gekozen binnen een termijn van 25 jaar te komen tot een gelijke verdeling van alle arbeid, betaald en onbetaald over mannen en vrouwen. Hoe dat doel bereikt moet worden en welke knelpunten daarvoor uit de weg moeten worden geruimd, wordt duidelijk na lezing van genoemde adviezen.

De EK ziet drie belangrijke, elkaar aanvullende wegen. Kort geformuleerd komen die neer op:

1. Algemene verkorting van de werkdag tot 5 uur.
2. Afstemming van het stelsel van sociale zekerheid en het belastingstelsel op het individu. Financiële regelingen voor verzorgers en opvoeders van kinderen.
3. Uitbreiding van de voorzieningen ter verlichting van taken in het huishouden.

Wie de jeugd heeft . .

Voordat het toekomstbeeld van de gelijke deelname aan arbeid gerealiseerd is moet er volgens de EK wel het nodige gebeuren. Een niet onbelangrijke hobbet die moet worden genomen is het doorbreken van de rolverdeling tussen mannen en vrouwen.

Mannen bezetten de posities waaruit de samenleving bestuurd wordt en hebben het daarbij passende inkomen. Om die posities te kunnen innemen wordt de

nodige kennis verworven waarna carrière kan worden gemaakt.

Vrouwen zitten teveel aan het huishouden en de zorg voor de kinderen vast. Hoewel deze arbeid op zichzelf best nuttig is, houdt het vrouwen financieel afhankelijk en vormt het een behoorlijke barrière op weg naar een samenleving waarin niet het ene geslacht meer zeggenschap mag hebben dan het andere. Wie een voorstander is van het in praktijk brengen van de leus spreiding van kennis, macht en inkomen, zal dus aan de rolverdeling moeten sleutelen. In de praktijk is dat een moeizaam karwei. Vrouwen moeten beroepsrijp gemaakt worden en niet langer de idee huldigen dat zij bijv. qua aanleg voor huishouden en kinderen grootbrengen beter in de wieg zijn gelegd dan mannen, want dergelijke ideeën hebben alleen maar achterstand opgeleverd.

Verschillen tussen mannen en vrouwen worden dan ook tot het absolute minimum teruggebracht. Een goed voorbeeld daarvan is ook de voorlichtingsbrochure van CRM bestemd voor de schooljeugd, waarin melding wordt gemaakt van het interessante gegeven dat het enige verschil tussen jongetjes en meisjes is dat de één een piemeltje en de ander een spleetje heeft. Dat zelfs een ongeïnteresseerde toeschouwer bij oppervlakkige waarneming nog enkele andere verschillen in uiterlijk vaststelt is van minder gewicht. De gedachte dat lichaam en geest een eenheid zijn, waardoor het niet uitgesloten moet worden geacht dat er onzichtbaar nog wat verschillen kunnen zijn, die zich bijv. kunnen uiten in aanleg, gedrag, beroepskeuze, keuze vakkenpakket en dergelijke zaken, brengen het goede doel verdeling van arbeid, als concretisering van de doorbreking van het rolpatroon kennelijk niet naderbij, dus komen ook niet aan de orde.

Wat wel aan de orde is zijn zaken als doorbreking rolbevestigend onderwijs,

een kritische doorlichting van les- en leesboeken op rolbevestigend lesmateriaal en dergelijke zaken. Via de schooljeugd op weg naar een samenleving van unisex.

Worden die je bent

In tegenstelling tot de EK die het gelijkheidsdenken propageert, stelt het CDA de fundamentele gelijkwaardigheid van van mensen als uitgangspunt voor een emancipatiebeleid. Mannen en vrouwen moeten gezamenlijk verantwoordelijkheid kunnen dragen voor gezin en maatschappij.

Mevrouw Groensmit-van der Kallen stelt hierbij in haar artikel 'De huidige emancipatiegolf en het feminisme' in nr. 3/81 van dit blad, de vraag of op deze wijze bevorderd wordt dat de vrouw – om gemaniceerd te lijken – zich zal moeten conformeren aan de huidige mannenmaatschappij en dus nog niet in een fundamenteel gelijkwaardige positie komt te verkeren. Een bepaald niet onbelangrijk en geenszins overbodige vraag.

Mijns inziens levert het gelijkheidsdenken van de EK in dat opzicht een veel groter risico. Gelijkwaardigheid impliceert veel meer dan gelijkheid het recht van mensen zich te ontwikkelen naar aanleg en capaciteiten, te worden die je werkelijk bent, in plaats van te worden of te blijven die je gezegd wordt te zijn. Vrouwen en mannen mogen wel op dezelfde manier denken, voelen en handelen, doen dat ook veelal, maar hoeven het niet persé. Het is beslist geen ramp wanneer het aantal mannelijke en vrouwelijke technici en kleuterleid(st)ers niet met elkaar in evenwicht is. Het gelijkheidsdenken houdt het risico in dat kritiekloos wordt aangesloten bij de in de (mannen)maatschappij geldende normen. Het hoogste emancipatie-ideaal is dan ook het bereiken van dezelfde 'status' als de man.

Het zgn. gelijkheidsdenken dwingt vrouwen in een nieuw keurslijf nog voordat

zij gelegenheid hebben gekregen te ontdekken welke eigenschappen zij zich door verplichte rolpatronen meer of minder hebben eigen gemaakt en welke hen werkelijk toebehoren.

'Met alle respect voor de huidige man', aldus mevrouw Groensmit-van der Kallen in haar eerder genoemd artikel, 'maar welke vrouw die bij haar verstand is, zou echt gelijk willen zijn aan de huidige man, en daarmee de polariteit in evenwicht tot elkaar willen verspelen?' 'Wij christen-democraten', aldus nog steeds mevrouw Groensmit-van der Kallen, 'mannen en vrouwen, zouden samen moeten streven naar:

- het opheffen van het al eeuwen floreerende masculinisme, dat voor mannen en vrouwen veel kapot gemaakt heeft.'
- 'Het doel hierbij is de naar lichaam en ziel complete mens, man en vrouw, gelijkwaardig aan elkaar, met een polariteit in evenwicht met elkaar.'
- Juist om de mens gelijke kansen te geven is er aan geforceerd gelijkheidsdenken geen behoefte. Het voert af van wat je wil bereiken, omdat het kan leiden tot
- verzet tegen emancipatie;
- voortzetting van de (mannen)maatschappij in versterkte vorm;
- nieuwe rolpatronen.

Bovendien worden er een aantal voorstellen aan vastgekoppeld waarop, naar mijn idee, vanuit christen-democratische invalshoek bezien de nodige kritiek mogelijk is.

Gij zult niet alleen zijn

Hèt middel op weg naar de gelijke verdeling van arbeid is in de ogen van de EK de invoering van de 5-urige werkdag. Pas wanneer die gerealiseerd is zullen mannen en vrouwen metterdaad in staat zijn hun aandacht evenredig te verdelen over huishouden, kinderen, beroepsarbeid en vrijwilligerswerk. En pas wanneer vrouwen en mannen in gelijke mate en onder dezelfde voorwaar-

den arbeid kunnen verrichten – betaald én onbetaald – kan er gesproken worden van keuzevrijheid, althans in de ogen van de EK.

Andere middelen die in mijn ogen meer keuzevrijheid inhouden, zoals bijv. rolwisseling en deeltijdarbeid, moeten het in de ogen van de EK afleggen tegen de voordelen van de 5-urige werkdag. Dat voor die invoering een ingrijpende wijziging van het arbeidsbestel vereist is, is een punt dat wordt onderkend. Een groot probleem is dat er bijv. ten einde dit te bereiken letterlijk loon en arbeid moeten worden ingeleverd. De financiële effecten daarvan voor de alleenverdieners en de alleenstaanden laten zich raden. Voorzieningen in de vorm van goedkope eetgelegenheden voor alleenstaanden, gesubsidieerde waserettes en dat soort zaken die als compensatie voor een loonderving van $\pm 30\%$ in het vooruitzicht wordt gesteld, zullen het naar mijn idee in de ogen van alleenstaanden royaal moeten afleggen tegen het niet meer kunnen betalen van vakantiereisjes, autootjes, culturele evenementen e.d.

Een arbeidsverdeling met een daarop afgestemde wetgeving bestaat kennelijk alleen bij de gratie van de aanwezigheid van partners, die letterlijk samen het dubbele verdienen dan een alleenstaande, n.l. $2 \times 70\%$. Zou de EK van mening zijn dat alleen de gehuwde vrouw voor emancipatie in aanmerking komt? Is de positie van alleenstaande vrouwen dan al zo rooskleurig?

Hoewel een gelijke arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen als einddoel van een emancipatiebeleid door mij wordt toegejuicht, lijkt het mij alleen al om die reden geen goede zaak dat op die manier te verwerklijken. Daar komt nog bij dat de huidige generatie vrouwen van ± 30 jaar en ouder door onvoldoende scholing en/of beroepservaring nauwelijks reële kansen heeft op de arbeids-

markt of aan een keus daarvoor nog niet toe is.

Verbeter de samenleving, verander de structuur, klinkt door in de keus van de EK, met andere woorden: het einddoel is bepalend voor de keus van de middelen. Christen-democraten hebben geen bezwaren structuren te veranderen wanneer blijkt dat dat noodzakelijk is, maar het geloof van de socialisten dat de samenleving vanzelf verbetert en de mens gelukkiger wordt wanneer je de structuren verandert, delen ze niet.

Een voordeel van christen-democratisch denken is mijns inziens dat niet het einddoel maar de normen maatgevend behoren te zijn voor de stappen die je zet. Met andere woorden: de middelen die je kiest moeten zowel passen bij je eigen uitgangspunten als toereikend zijn voor het doel dat je wilt bereiken.

Meer concreet: wanneer groepen mensen financieel of anderszins in de verdrukking dreigen te komen dan is er reden te zoeken naar andere wegen, die een meer geleidelijke overgang naar een andere maatschappij mogelijk maken. Het opheffen van de bezwaren verbonden aan deeltijdarbeid door te zorgen voor dezelfde rechten en carrière mogelijkheden,

zou zo'n middel kunnen zijn.

Ikke . . . ikke . . . ikke . . . ?

Actueel in de politiek is het vraagstuk van de verzelfstandiging van de gehuwde vrouw in de belastingen en het zelfstandig recht van alle volwassenen op sociale zekerheid. Concrete voorstellen voor verzelfstandiging in de belastingen zijn gedaan in de regeringsnota 'Op weg naar gelijke fiscale behandeling van de (werkende) gehuwde vrouw en haar man, en van deelgenoten van vormen van samenleven en samenwonen'.¹

De EK ziet de belastingheffing als een zeer belangrijk beleidsinstrument om te komen tot een meer gelijkwaardige inkomensverdeling over mannen en vrouwen. De normen waaraan volgens de EK een emancipatoir te noemen belastingheffing moeten voldoen, zijn als volgt:

1. Een emancipatoire belastingheffing gaat uit van de gelijkheid van mannen en vrouwen. Verschil in sexe mag geen grond zijn voor een verschil in belastingregeling.
 2. Een emancipatoire belastingheffing is een belastingheffing naar individuele draagkracht.
- Onderkend wordt dat de individuele draagkracht niet uitsluitend bepaald

¹ Gesignaleerd moet hier worden het onlangs verschenen rapport van het Wetenschappelijk instituut voor het CDA Herziening Belastingwetgeving, dat vanuit de invalshoek emancipatie van de vrouw een bredere bespreking waard is dan past binnen het kader van dit artikel. Mij gaat het in dit artikel met name om de verhouding tussen de mens- en maatschappijbeelden, zoals die zijn af te leiden uit de genoemde EK-rapporten en het CDA-denken. Vandaar slechts enkele kanttekeningen bij dit rapport. Van harte accoord met de uitgangspunten draagkracht, neutraliteit ten aanzien van wel/niet werken buitenshuis, wel/niet gehuwd samenwonen, gelijkwaardigheid man/vrouw. Wel vraagtekens bij de uitwerking. Op grond van het draagkrachtbeginsel wordt gekozen voor een beperkt splitsingssysteem voor gehuwden, een oplossing die bij veel vrouwen op weerstand zal stuiten, doordat daarin onvoldoende rekening gehouden wordt met de persoonlijke verdiensten. Als niet-belastingdeskundige is het voor mij moeilijk te overzien of het mogelijk is te komen tot een systeem, waarbij de persoonlijke inkomsten de basis zijn voor de belastingheffing, zonder dat dit gaat ten koste van de draagkrachtverschillen tussen de diverse huishoudens. Kwalijker zou het zijn, wanneer die commentatoren gelijk hebben, die stellen dat het CDA-rapport tekort doet aan het draagkrachtbeginsel door de overheveling van de directe naar de indirecte belastingen, waarvan vooral de minder draagkrachtigen de dupe zouden zijn. Zou dit zo zijn, dan vervalt uiteraard tevens het belangrijkste argument voor de invoering van een beperkt splitsingssysteem. Wellicht zijn deze punten voor de redactie van dit blad voldoende aanleiding daarop uitvoeriger in te gaan.

wordt door het inkomen, maar door de leefsituatie. Individuen verkeren in onderling zeer verschillende omstandigheden.

Citaat uit het advies 'Belastingen': 'Verschillen in leefsituatie veroorzaken draagkrachtverschillen, waarmee bij een emancipatoire belastingheffing rekening wordt gehouden voorzover de emancipatie van vrouwen niet wordt belemmerd en geen afbreuk wordt gedaan aan het beginsel van de gelijkheid van mannen en vrouwen.'

In 1973 is er met medewerking van het CDA een duidelijke stap gezet op weg naar fiscale verzelfstandiging van de gehuwde vrouw. Het resultaat daarvan is geweest dat afhankelijk van de gezinsituatie er aanmerkelijke draagkrachtverschillen bestaan tussen alleenstaanden met of zonder kinderen, alleenverdieners met en zonder kinderen, twee-verdieners, ongehuwd samenwonenden met of zonder kinderen en ga zo maar door. Mevrouw Leyten heeft dit aan de hand van voorbeelden duidelijk in beeld gebracht in haar artikel 'Emancipatie en individualisering' in dit blad (nr. 0/81). Zij vroeg nadrukkelijk aandacht voor de verschillen in gezinsdraagkracht, verschillen die groter worden naarmate de inkomenspositie van de gezinnen sterker is. Zij bracht dit in verband met de CDA-begrippen solidariteit en verantwoordelijkheid. Bovendien vroeg zij zich af welke samenhang er was met andere aandachtsvelden van het CDA, zoals bijv. de positie van kinderen en gezin, de positie van de thuiswerkende vrouw, het vrijwilligheidswerk en een evenwichtige inkomensverdeling, de zorg voor alleenstaanden en andere samenlevingsvormen. De nota 'Op Weg' gaat verder richting individualisering, waarbij het beginsel gezinsdraagkracht principieel is losgelaten.

Het zal gegeven de uitgangspunten van

de EK niemand verbazen dat de EK haar blijdschap als volgt verantwoordt in de Inleiding op het advies Belastingen: 'De EK is bijzonder verheugd dat de nota Op Weg voor een goed deel dezelfde kernpunten tot richtsnoer heeft genomen als ten grondslag liggen aan haar 'terug-naar-af' filosofie.' Wel verbazingwekkend is het dat hierover de meningen binnen het CDA zo uiteenlopen als o.a. blijkt uit verschil in standpunt tussen CDA-bewindslieden en fractie, uit het commentaar van mevrouw de Wit-Mulder op het artikel van mevrouw Leyten in nr. 3/81 van dit blad.

Verbazingwekkend is het dat mensen die wijzen op draagkrachtverschillen tussen de gezinnen in een anti-emancipatoire hoek worden gezet. Mijns inziens heeft dit meer te maken met het gegeven dat in 1973 bij de beperkte verzelfstandiging van de werkende gehuwde vrouw onvoldoende rekening is gehouden met de daaruitvoortvloeiende draagkrachtverschillen tussen de gezinnen van alleenverdieners, twee-verdieners, enz., waarmee afbreuk gedaan wordt aan een belangrijk CDA-uitgangspunt voor de belastingwetgeving dat de zwaarste schouder de zwaarste lasten moeten dragen. Jammer genoeg is het resultaat daarvan dat dit belastingvoordeel als een volstrekt normale zaak wordt beschouwd, als een logisch gevolg van individualisering wordt aanvaard en niet meer ter discussie kan worden gesteld zonder dat dit wordt uitgelegd als anti-emancipatoir of in strijd met in gang zijnde ontwikkelingen (alsof onrechtvaardigheid daarmee ooit verdedigd kan worden).

In het verleden is de belasting- (en sociale verzekerings)wetgeving in belangrijke mate geënt geweest op het gezin. De directe koppeling van het inkomen van de vrouw aan dat van de man en de daarmee gepaard gaande belastingdruk op het inkomen van de vrouw kan er toe geleid hebben dat de prikkel loon-

arbeid te gaan verrichten nogal klein was. Dat dit door vrouwen als remmend voor de emancipatie wordt ervaren is te begrijpen. Eveneens te begrijpen is het dat de vrouw zich als persoon erkend voelt wanneer haar inkomen zelfstandig wordt belast.

Ogenschijnlijk kom je dan uit op hetzelfde punt als de EK, n.l. de individuele man en de individuele vrouw en de individuele draagkrachtverschillen. Daarbij moet wel het volgende worden bedacht: 75 % van de traditionele gezinnen, dus 75 % van de gehuwde mannen en vrouwen doet het met één inkomen. Vanuit het zeer recente verleden is het begrijpelijk dat mannen en vrouwen na hun huwelijk of bij het krijgen van kinderen 'gekozen' hebben zoals zij dit hebben gedaan. Taken en verantwoordelijkheden laten zich in gevestigde situaties, ook al zou men graag anders willen, niet zo gemakkelijk herverdelen. Het éne inkomen wordt mede door inleveracties en nivellerings steeds zwaarder belast, waardoor een groot percentage het steeds moeilijker krijgt er mee rond te komen en er van individuele draagkracht al helemaal niet gesproken kan worden. Hoe eerlijk is het nu 25 % van de gehuwde mannen en 25 % van de gehuwde vrouwen, dus 25 % van de gezinnen, fiscaal te bevoordelen, zolang de herverdeling van arbeid niet is gerealiseerd? Het is vanzelfsprekend dat de overheid te maken heeft met personen, mannen en vrouwen, en geen onderscheid op grond van sexe mag toepassen, zonder daarmee het etiket sexistisch of anti-emancipatoir handelen opgeplakt te krijgen. Het is niet vanzelfsprekend de omstandigheden waarin mensen verkeren, die vanuit het zeer recente verleden alleszins te begrijpen zijn, buiten beschouwing te laten of daarmee op een zodanige wijze rekening te houden dat het werkt in het voordeel van de 25 %. Niet de mens in zijn omstandigheden, met erkenning van zijn

verantwoordelijkheden, maar de mens losgepeld uit zijn leefsituatie wordt op die manier uitgangspunt voor de wetgeving.

Daarmee ben je aangeland bij de autonome mens, die aan niemand verantwoording schuldig is dan aan zichzelf en ben je ver verwijderd van het binnen het CDA gangbare denken over de verantwoordelijke mens.

Het is jammer dat, Program van Uitgangspunten en 'Om een zinvol bestaan' ten spijt, juist over dit punt binnen het CDA de meningen uiteenlopen. Er lijkt mij geen reden de EK te volgen, maar te zoeken naar een systeem van belastingheffing waarbij metterdaad recht gedaan wordt aan de mens (man en vrouw) in zijn leefsituatie, met erkenning van de verantwoordelijkheden die daaruit voortvloeien, waardoor bij verdergaande individualisering de draagkrachtverschillen tot aanvaardbare proporties kunnen worden teruggebracht.

Ieder voor zich, de staat voor ons allen

Een belangrijk aspect, dat volgens de EK onvoldoende aandacht heeft gekregen en als een barrière wordt gezien op de weg naar een geëmancipeerde samenleving van gelijke individuen, is het gegeven dat huishoudelijke arbeid en de verzorging van kinderen economisch niet gewaardeerd wordt.

De redenering luidt, dat het niet economisch waarderen van deze arbeid ertoe leidt dat de vrouw niet toetreedt tot de arbeidsmarkt. De kosten die zij zou moeten maken voor het laten schoonmaken van haar huis en de verzorging van de eventuele kinderen zijn zo hoog dat het niet de moeite loont een baan te nemen. Neemt zij desondanks wel een baan dan zal haar privé draagkracht ten opzichte van haar mannelijke gehuwde of samenwonende collega die hetzelfde werk voor hetzelfde loon doet, doch die thuis een vrouw heeft die huishouden en eventuele

kinderen verzorgt, aanmerkelijk verschillen. Zowel het afzien van een baan als het verschil in privé-draagkracht doet in de ogen van de EK afbreuk aan het gelijkheidsideaal en zijn daar mee gestempeld tot anti-emancipatoir, dus daar moet nodig iets aan gebeuren.

De EK heeft daarop het volgende bedacht. Citaten uit advies Belastingen: 'Naar het oordeel van de EK zou een zekere mate van fiscalisering van de onbetaalde arbeid overwogen moeten worden teneinde enige neutraliteit van de fiscus ten aanzien van de verschillende soorten arbeid te bewerkstelligen.' 'Het belasten van de onbetaalde arbeid zou dus slechts een overgangsmaatregel zijn voor de middellange termijn met het doel de herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid te bespoedigen. Voor de korte termijn kan de oplossing worden gevonden, niet in het belasten van het inkomen in natura, maar in de invoering van aftrekken van/wegens extra uitgaven die door het ontbreken van inkomen in natura noodzakelijkerwijs moeten worden gemaakt.'

De aftrekken worden verbonden aan het hebben van één of meer kinderen en de eis tot arbeid buitenshuis, studie of vrijwilligerswerk. Hoe dat laatste gerealiseerd moet worden bij individuele belastingheffing wanneer de vrijwilliger of studerende geen belastingplichtige is doordat inkomen ontbreekt, wordt niet duidelijk.

Over de verzorging en opvoeding van kinderen in hetzelfde advies: 'Doorslaggevend voor de voor vrouwen zo ongunstige arbeids- en inkomensverdeling in Nederland is dat hier, in tegenstelling tot andere west-europese landen, de verzorging en opvoeding van kinderen veel meer dan elders tot de sector van de onbetaalde arbeid behoort.' In het advies Arbeid heeft de EK uiteengezet dat de wijze waarop de verzorging en opvoeding van de kinderen maatschappelijk

is georganiseerd en financieel wordt verlicht, van doorslaggevend betekenis is voor de emancipatie van vrouwen en mannen. In deze visie zijn de kinderbijslag en aftrekregelingen instrumenten die dienen om de lasten van het opgroeien van de volgende generatie gelijkelijk over de hele maatschappij te verdelen. Door een gelijke lastenverdeling kan in de toekomst worden voorkomen dat het hebben van kinderen vrouwen in een economisch afhankelijke - en dus ongeëmancipeerde positie dringt.'

Vragenronde

Het incalculeren van de factor gratis huishoudelijke arbeid is voor de belastingwetgeving niet nieuw. Wanneer de gezinsdraagkracht als uitgangspunt dient is dit ook reëel. De vraag is wel of bij loslating van dit uitgangspunt er reden is hiermee door te gaan.

Er komen meer vragen op bij het lezen van dergelijke verhalen.

Het is toch de bedoeling dat mensen, naast hun beroepsarbeid voldoende tijd over houden voor gezin en huishouding? Zijn er dan, zodra kinderen leerplichtig zijn, wel zoveel extra lasten verbonden aan het werken buitenshuis? Is het niet een keus voor een bepaald soort werk die mensen maken, met de daaraan verbonden voor- en nadelen en is het normaal ervan uit te gaan dat een huishouding en kinderen lasten met zich meebrengen wanneer je daarvoor derden inschakelt?

Waarom zouden we, terwille van individuele gelijkheid, de kosten van de volgende generatie gelijkelijk over de maatschappij verdelen? Moet je dan langzamerhand gaan denken aan vormen van staatsopvoeding?

Wat zijn de effecten op de financiële achterstandspositie van de gezinnen (of huishoudens) met één inkomen?

Sluit de economische waardering van huishoudelijke arbeid niet kritiekloos

aan bij de in de maatschappij geldende norm dat mensen pas iets betekenen wanneer hun arbeid in geld wordt uitgedrukt?

Is er voor christen-democraten reden mensen te bevestigen in dat soort drogredeneringen?

Moet, terwille van de individuele gelijkheid, ook de doe-het-zelf-arbeid, de moestuin en het naaiwerk op de één of andere manier worden belast, c.q. financieel worden gewaardeerd? Mensen, die geen tijd hebben voor dat soort klussen, (waaronder veel vrijwilligers) of hun twee linkerhanden niet hebben leren gebruiken zijn toch ver in het nadeel bij de mensen die dat wel kunnen?

Voert een economisch waarderen van huishoudelijke arbeid niet bijna verplicht tot een economisch waarderen van alle arbeid, met name ook het vrijwilligerswerk? Hoe reëel is het te stellen dat vrijwilligers en studerende mee moeten kunnen delen in de belastingvoordelen, terwijl er nu niet eens geld is alle normale kosten verbonden aan dit werk te vergoeden?

Is deze vorm van belastingheffing wel effectief om de gestelde doeleinden te bereiken?

Krijgt de overheid niet teveel te regelen?

Is dat gewenst en kan zij dit aan? Moeten we de staat wel inschakelen bij het herverdelen van het onbetaalde werk? Voorlopig zijn er meer vragen dan antwoorden.

Neutraliteit ten aanzien van betaalde en onbetaalde arbeid is gewenst, maar door over te gaan tot fiscalisering van onbetaalde arbeid, neem je wel de betaalde arbeid als norm. Hoe neutraal is dit eigenlijk?

Emancipatiebeleid, a-politiek?

Het is niet zo moeilijk in het denken vanuit economische structuren die de vrijheid van de mens in de weg staan en in het toeschuiven van verantwoordelijkheid

den richting overheid, c.q. belastingbetaler, de invloeden van het socialistische denken op te merken en in de sterke klemtoon die gelegd wordt op de rechten van het individu, de liberale invalshoek te ontwaren. Het eigentijdse dat de vlag progressief en emancipatoir meekrijgt zal, behalve een stroming als D'66, vooral veel vrouwen aanspreken.

Aangeven dat je als het ware te maken hebt met een socialistisch-liberaal proefhuwelijk, is overigens iets anders dan de verhalen naast je neerleggen. Want: als vrouwen het onrechtvaardig vinden de positie die zij in de maatschappij innemen blijvend voor hun rekening te nemen,

als zij vinden dat zij als huisvrouw (en moeder) maatschappelijk gezien naar het tweede plan gedirigeerd worden, als zij vinden dat hun gaven en talenten niet tot hun recht komen in de huidige arbeidsverdeling tussen de geslachten, hetgeen de samenleving niet ten goede komt,

als zij vinden dat kinderen even goed recht hebben op een vader als op een moeder,

als zij financiële afhankelijkheid, misschien mede door toedoen van hun echtgenoot, als een handicap ervaren, dan rest er in feite maar één erkenning, n.l. dat vrouwen het bij het rechte eind hebben en terecht afkoersen op een maatschappij waarin taken en verantwoordelijkheden eerlijk zijn verdeeld.

Voordat je het beseft kom je dan uit waar de EK heen wil. De EK heeft in haar analyse van de problemen die het de vrouw beletten haar capaciteiten in het maatschappelijk leven voor 100 % te benutten, gelijk. Ongelijke arbeidsverdeling, zorgen voor de huishouding en de kinderen zijn debet aan de tweederangspositie die vrouwen in de maatschappij innemen. De EK is dan ook consequent in haar voorstellen daarin verandering te brengen.

Het verbeteren van de samenleving in de zin van meer recht doen aan de vrouw is een boodschap die gelukkig ook binnen het CDA weerklank vindt. Vermoedelijk is dat de reden dat de invloeden van dit denken in het CDA een rol spelen en hun weg vinden in partijprogramma's, standpunten Vrouwenberaad en regeringsvoorstellen.

Voordat we ons echter verplicht voelen overal ja tegen te zegen, is een kritische bezinning op zijn plaats. Hoewel de EK ogenschijnlijk het gelijk aan haar kant heeft, gaat er bij mij een rood lichtje branden bij het lezen van de EK-verhalen. Op mijn netvlies verschijnt het beeld van een geslachtsloos, door de economie bepaald, strijdbaar wezen dat er primair op uit is eigen belangen veilig te stellen. Een beeld dat mijns inziens nogal tegengesteld is aan het denken binnen het CDA, dat de onderlinge afhankelijkheid en de onderlinge verschillen tussen mensen als een scheppingsgegeven aanvaardt. Juist doordat mensen elkaar aanvullen zijn ze in staat inhoud te geven aan begrippen als verantwoordelijkheid, gerechtigheid, solidariteit en rentmeesterschap. De drijfveer je met emancipatie-problemen bezig te houden is voor het CDA mijns inziens niet zozeer gelegen in het aanmoedigen van een individueel economisch denken en handelen, maar in het stimuleren van mensen, verantwoordelijkheid te dragen op een niveau dat past bij aanleg en capaciteiten. Het accentueren en stimuleren van het persoonlijk verantwoordelijkheidsdenken in plaats van het individuele gelijkheidsdenken, levert interessante benaderingsverschillen op. Kenmerkend voor het CDA is dat ieder mens die voor zijn of haar onderhoud niet bij de staat aanklopt de vrijheid wordt gelaten zelf in te vullen hoe die

verantwoordelijkheid beleefd moet worden, hetzij binnen, hetzij buiten beroepsarbeid, gezin, vrijwilligerswerk. Kenmerkend voor het CDA is dat emancipatie gezien wordt als een cultureel proces, waarbij wordt uitgegaan van de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen. Kenmerkend voor het CDA is de weigering te accepteren dat de mens pas meetelt wanneer hij produceert voor de economie. Kenmerkend voor het CDA is de weigering meer door te schuiven richting overheid dan strikt noodzakelijk is. Kenmerkend voor het CDA is de vanzelfsprekendheid van het gegeven dat ouders de eerst aangewezenen zijn hun kinderen te verzorgen en op te voeden. Kenmerkend voor het CDA is dat normen bepalend zijn voor de middelen die je kiest. Kenmerkend voor het CDA is het pogen steeds opnieuw te ontdekken wie in de maatschappij werkelijk tot de zwakken behoren die recht hebben op solidariteit. Vanuit deze achtergrond heb ik gepoogd de door de EK gelanceerde ideeën te becommentariëren, zonder de reële achterstandspositie van de vrouw te negeren of daarin te willen berusten. Veel vrouwen, ook binnen het CDA, zijn teleurgesteld in het trage verloop van het emancipatie-proces. Zij verwachten van de politiek wellicht meer dan de politiek kan waarmaken. In de erkenning van het gegeven dat de emancipatie van de vrouw (en van de man) een cultureel proces is, ligt tevens de begrensdheid van de politiek besloten. Daarmee komt de politiek niet buiten spel te staan. Dat is in de afgelopen kabinetperiode ook wel gebleken. Het stimuleren van bewustwordingsprocessen, het verwijderen van discriminerende wetsartikelen, extra aandacht voor de positie van het meisje in het dag- en de

vrouw in het volwassenenonderwijs, het creëren van mogelijkheden op de arbeidsmarkt, het stimuleren van deeltijdarbeid zijn enkele van de mogelijkheden die moeten worden uitgebuit. Ook op de terreinen van het familierecht, ruimtelijke ordening, ontwikkelingssamenwerking, enz. valt het nodige werk te verrichten. Geen behoefte is er, althans wat mij betreft, aan geforceerde economische kunstgrepen die meer kwaad dan goed doen. Het is teleurstellend vast te moeten stellen dat er van christen-democratisch denken in termen van verantwoordelijkheid en solidariteit zo weinig terug te vinden is in de ideeën en voorstellen van de EK.

Het is de vraag of het het CDA zal lukken die verloren achterstand in te halen. Je krijgt dan niet alleen te maken met een brede tegenstroom in de maatschappij, maar zeker ook met verschillende stromingen binnen het CDA, stromingen die niet te herleiden zijn tot oude bloedgroepen, maar een gevolg zijn van het gegeven dat het CDA in een zeer laat stadium er achter komt dat mens- en maatschappijbeelden iets met emancipatie te maken hebben.

Dit artikel werd eerder gepubliceerd in *Christen Democratische Verkenningen* 9/81.

door mevr. M. C. de Wit-Mulder

Mevrouw M. C. de Wit-Mulder is oud-raadslid van de gemeente Rotterdam en o.a. voorzitter van het landelijk bestuur van de Nederlandse Vereniging voor Vrouwenbelangen, Vrouwenarbeid en Gelijk Staatsburgerschap.

Zij reageert op het artikel 'Samen Alleen?' van de hand van mevrouw T. Bot-van Gijzen, dat werd opgenomen in Christen Democratische Verkenningen nr. 9/81.

Reactie op 'Samen alleen?'

De opzet van het artikel van mevrouw Bot is: doordenken wat de belangrijkste uitgangspunten en doelstellingen van emancipatie zijn, hoe die zich verhouden tot christen-democratisch denken, hoe wij onze houding zullen moeten bepalen.

Ik schrijf deze reactie omdat ik de principiële discussie zo graag wat helderder wil hebben. De uitwerking van modellen is een technische zaak. Er zijn intussen verschillende modellen en ideeën ontwikkeld, en inderdaad zijn daar vrouwen van verschillende partijen mee bezig. Waar het mij om gaat, is de mogelijkheid en de openheid om samen te bespreken wat de uitgangspunten en de doelstellingen van het CDA zouden kunnen zijn op het gebied van de emancipatie van de vrouw in een veranderende maatschappij. Het is een nieuw te doordenken terrein, ook voor christen-democraten. Mens zijn is mens-in-wording zijn. Op zoek zijn naar mogelijkheden voor emancipatie van mensen is werken aan een humanere samenleving. Dat is ons meest fundamentele uitgangspunt.

Mevrouw Bot begint haar stuk met vragen, en in haar 'Vragenronde' (pag. 441) stelt zij nog eens een aantal vragen. Deze suggererende vragen van mevrouw Bot leveren voor een discussie het probleem

op dat zij voor mensen die het met haar eens zijn bij voorbaat overtuigend klinken, maar dat degenen die er anders of genuanceerder over denken met haar vragen niets kunnen tenzij een reactie van meer pagina's schrijven over elke afzonderlijke kwestie. Dat kan niet in een tijdschrift als dit. Zo geeft zij ook door het hele stuk heen een beeld van een aantal adviezen van de Emancipatiecommissie. Uit haar toon en de voorbeelden wordt duidelijk dat zij er bezwaren tegen heeft. Het beeld dat zij schetst mondt dan ook uit in de kreet: 'via de schooljeugd op weg naar een samenleving van unisex' (pag. 436). Dit naar aanleiding van een voorlichtingsbrochure van CRM.

Toch moet ik er van uit gaan dat mevrouw Bot wel beter weet. Als er iets is waar het in de emancipatiestrijd van onze tijd om gaat, dan is het wel dat vrouwen zich niet meer kritiekloos willen aansluiten bij de sinds jaar en dag geldende maatschappelijke normen die niet alleen vrouwen maar ook mannen in een bepaalde rol ge-

drukt hebben waarop de structuur van onze samenleving is gebouwd met alle gevolgen van dien. Het uit de schoolboeken verwijderen van deze rolbevestigende voorbeeldwerking van een maatschappij die vanaf de jongste jaren de 'keuzen' van mensen meebepaalt, heeft niets te maken met unisex.

Studie en discussie over emancipatie hebben wél te maken met een mens-en-maatschappijbeeld waaraan onze cultuur bezig is te ontgroeien. Men kan hierover o.a. lezen: de 'Emancipatienota' van het CDA-Vrouwenberaad (juni '81), het onderzoek van de Emancipatiecommissie 'Weerstand tegen emancipatie' (oktober '80), de congresmap en de inleidingen van het jubileumcongres 'Vrouw-Traditie-Veranderen' van de Katholieke Plattelandsvrouwen Nederland (8 oktober '81). Over dit mens-en-maatschappijbeeld schreef professor Sporcken in 1977: 'In het traditioneel christelijke mensbeeld zitten fixaties op de biologische natuur met veronachtzaming van de typisch menselijke aspecten' (Ethiek en Gezondheidszorg, Ambo '77).

Mevrouw Bot spreekt over gelijkheidsdenken (pag. 436) van anderen, en trekt dan zelf de conclusie dat daarin het hoogste emancipatie-ideaal zou zijn: het bereiken van dezelfde 'status' als de man. Zij citeert in dat verband mevrouw Groensmit, die echter iets anders schreef n.l.: 'verschillende liberalen willen volslagen gelijkheid met de man en vinden gelijkwaardigheid gezeur' (CDV 3/81 pag. 179). Maar dat heeft niets te maken met voorstellen tot structuurveranderingen ten behoeve van een betere positie voor vrouwen in de samenleving. Zo heeft mevrouw Groensmit dat niet bedoeld. In het daaraan volgend citaat dat mevrouw Bot aanhaalt uit hetzelfde artikel van mevrouw Groensmit kan ik mij zeer goed vinden: 'Wij christen-democraten moeten streven naar het opheffen van het al eeuwen florerende masculinisme dat voor mannen en vrouwen

veel kapot gemaakt heeft.' De stelling van mevrouw Groensmit is duidelijk, die wijst naar de waardigheid, de gelijkwaardigheid, uitgaande van de typisch menselijke aspecten. Dat is de invalshoek waar wij christen-democraten ons op moeten bezinnen, wanneer wij over emancipatie nadenken. Het CDA zal er niet aan ontkomen mensen maatschappijvisie te veranderen, ditmaal aangekaart door de vrouwen, omdat de huidige structuren en patronen opgebouwd zijn in en door de masculine maatschappij.

De uitgangspunten van het CDA en de normen die wij eraan ontlenuen geven een beeld van onze visie op mens en maatschappij. 'Mens zijn is onvermijdelijk mens-in-wording zijn, aan vele invloeden onderhevig. Men is zich onvoldoende bewust gebleven dat veel van de scherp omschreven normen van goed en kwaad vaak grotendeels bepaald werden door de heersende cultuur' (Sporcken 1977).

De heersende cultuur is aan het veranderen, daar zijn we het over eens. Mevrouw Bot zegt terecht in de aanvang van haar stuk: 'Er is geen grote politieke groepering meer in Nederland die discriminatie op grond van sexe wil laten voortbestaan'. Maar dan komen toch de problemen. Het is niet zo moeilijk elkaar te vinden op het abstracte niveau van opheffen van discriminatie. En dat is dan nog alleen maar het inhalen van achterstanden die vrouwen hebben. Er zullen fundamentele uitgangspunten geformuleerd moeten worden binnen het CDA en dán komen de consequenties in de concrete situaties; het doorbreken van vastgeroeste rolpatronen en gewoonten waar de maatschappijstructuur op gebouwd is. En dáár zou de discussie over moeten gaan.

De ontwikkeling van de maatschappelijke positie van vrouwen brengt mee dat er verschillend gedacht kan worden over methoden. (Zie bijv. ook de artikelen van Eske Sleijer-Tegelaar in CDActueel.) Dat verschillend denken is niet zo verbazing-

wekkend als mevrouw Bot meent (pag. 439). Verantwoordelijkheid voor de ander en solidariteit is ons aller uitgangspunt en zal dat blijven. Wij leven op een breukvlak van culturen en trachten een ander en beter zicht te krijgen op wat professor Sporken noemt: authentieke humaniteit, vermenschlijking van de mens. Als resultaat van eerdere ontwikkelingen in de samenleving, waarin wij o.a. hebben geleerd de vruchtbaarheid te beheersen, komen bewust levende en mondige vrouwen in opstand tegen hen onwaardige en voor de toekomst steeds minder leefbare verwachtingspatronen en daarop geënte structuren. Mevrouw Bot beschrijft onder de titel 'gij zult niet alleen zijn' (pag. 437), haar bezwaren tegen voorgestelde structurele veranderingen voor de lange termijn. Zij beroept zich daarbij op de CDA-normen zonder de daarbij behorende waarden kritisch en toekomstgericht te behandelen. Op deze wijze wordt de discussie over emancipatie binnen het CDA niet goed gevoerd.

Zij stelt terecht dat tussen nu en het einddoel van de emancipatie, de gelijke arbeidsverdeling tussen man en vrouw, zeer veel mensen een leven hebben opgebouwd op de omstandigheden van vroeger tot nu toe. En daarom zullen wij natuurlijk een zeer genuanceerde discussie moeten voeren. Maar daarmee is het niet zomaar waar, voor CDA-vrouwen niet, en voor andere vrouwen niet, dat wij 'aanlanden bij de autonome mens die aan niemand verantwoording schuldig is' (pag. 440). Het is niet juist om het zoeken naar fiscale verzelfstandiging van de vrouw het image mee te geven dat het niet kan kloppen met verantwoordelijkheid en solidariteit. Diverse oplossingen voor de korte en middenlange termijn en verschillende vormen van keuzevrijheid zullen tegelijkertijd ontworpen moeten worden. En daar zijn veel vrouwen mee bezig. Maar over welke modellen wij ook in discussie gaan, het is onjuist, het denken over het veranderen

van structuren in een onchristelijke hoek te zetten, als het CDA de eigen emancipatie-uitgangspunten fundamenteel nog zo weinig doordacht en geformuleerd heeft. Mevrouw Bot zet boven een paragraaf over financiële individualisering: ikke... ikke... ikke...? (pag. 438), hetgeen grenzeloos egoïsme suggereert, terwijl wij vrouwen, bewust geworden van eigen waardigheid, bezig zijn geleidelijk aan die structuren veranderd te krijgen, die onze waardigheid aantasten. Zelf eindigt zij dat stukje met de erkenning dat verdergaande individualisering onontkoombaar is. Dat klopt met de strekking van de derde nota van het CDA-Vrouwenberaad van juni 1981. Daarin is gezocht naar uitgangspunten voor emancipatie-beleid. Als wij de emancipatie van de vrouw willen bevorderen, laten we ons dan positief en constructief opstellen tegenover de duidelijk nieuwe problemen, die voor alles van het CDA vragen om heroverdenking van uitgangspunten voor politiek handelen.

Naast arbeid en individualisering behandelt mevrouw Bot nog zo'n belangrijk punt: de onderwaardering van de huishoudelijke arbeid en kinderverzorging. Zij laat in dat verband het woord staatsopvoeding vallen (pag. 441). Het is mij te dol dat het zoeken naar betere rolverdeling, betere keuzemogelijkheden, en betere financiële zekerheid voor vrouwen in de gedachtengang van mevrouw Bot zeer suggestief wordt verbonden met begrippen als staatsopvoeding, aan niemand verantwoording schuldig zijn, en met de indruk dat zich emanciperende vrouwen van mening zouden zijn dat mensen pas iets betekenen als hun arbeid in geld wordt uitgedrukt.

Meer recht doen aan de vrouw is een boodschap die gelukkig ook binnen het CDA weerklank vindt, zegt mevrouw Bot dan echter weer. Maar waarom verschijnt op haar netvlies 'een geslachtloos, door economie bepaald strijdbaar wezen, dat uit is op eigenbelang' (pag. 433), wanneer

de consequenties op tafel komen? Waarom duwt zij anderen in de term 'gelijkheidsdenken' waar haar wantrouwen doorheen klinkt en noemt zij haar eigen benadering 'persoonlijk verantwoordelijkheidsdenken'? Zij zegt: normen zijn bepalend voor de middelen die je kiest. En tegelijkertijd stelt zij dat het jammer is dat het CDA pas in een zeer laat stadium er achter komt dat mens- en maatschappijbeelden iets met emancipatie te maken hebben. Het is mijn overtuiging dat uit de fundamentele CDA-principes zich andere normen zullen ontwikkelen, omdat wij, als we de tekenen werkelijk verstaan, anders tegen het functioneren van vrouwen en mannen zullen gaan aankijken en dus andere uitgangspunten zullen moeten formuleren.

Laten we niet bang zijn voor veranderingen, die uitdrukking zijn van erkenning van meer menswaardigheid. Juist op grond van onze eigen principes zullen we bezig moeten blijven, kritisch tegen lang gehanteerde normen aan te kijken. Kritische be-

schouwing op grond van menselijke waardigheid heeft het gangbare denken binnen het christendom keer op keer drastisch gewijzigd. Ik hoef maar te noemen slavernij, kolonialisme, anticonceptie, of de visie op eigendom en op arbeidsverhoudingen. Waarom zou je 'ver verwijderd zijn van het binnen het CDA gangbare denken' (pag. 440) over de solidaire en verantwoordelijke mens, als je het ontwikkelen van een geëmancipeerder toekomstbeeld en de bijbehorende veranderingsgezindheid niet prijs wilt geven? Het is heel belangrijk dat het CDA de ogen open houdt voor veranderingen, met het oog op de andere mensen die de CDA-vrouwen van nu aan het worden zijn. En vooral ook in het belang van de andere vrouwen die onze dochters en kleindochters zeker zullen zijn.

Deze reactie werd eerder gepubliceerd in Christen Democratische Verkenningen 11/81.

door mevr. mr. H. Th. ten Hagen-Pot

Wat individualisering wèl is

In het hoofdstuk sociaal-economisch beleid van: 'Om een zinvol bestaan' staat onder de grenzen van het overheidsbeleid: 'Een overheid richt niet veel uit wanneer een samenleving wordt beheerst door een roep om individualisering en neigt tot een consumptief hier- en nu-levensgevoel, groepsegoïsme en wegluchten voor verantwoordelijkheden. Een analyse van wat er thans op sociaal economisch terrein aan de gang is kan het daarom niet stellen zonder een verband te leggen met datgene wat mensen ten diepste beweegt.' Het is spijtig, dat individualisering zowel als emancipatie in het CDA vaak een wat negatieve klank heeft, vooral omdat deze woorden veelal in verband met vrouwen gebruikt worden. Zie in dit verband ook de toelichting op emancipatie in het 'Program van Uitgangspunten' waar in verband met emancipatiestreven het woord 'eigenbelang' valt en over ontspreken in de zin van ontkennen van de onderlinge afhankelijkheid van mensen gesproken wordt.

Graag wil ik daarom uiting geven aan wat een aantal vrouwen ten diepste beweegt als ze een pleidooi houden voor individualisering, wat nauw samenhangt met hun streven naar emancipatie. Het heeft te maken met de veranderde plaats van de vrouw in gezin en samenleving, maar ook met het verschillend invullen van het woord individualiseren.

Wat is er met de plaats van de vrouw aan de hand? Ik beperk me hier tot de gehuwde vrouw met gezinsverantwoordelijkheid (voor ongehuwde vrouwen en gehuwde zonder kinderen ligt het iets anders).

Vroeger had de vrouw een meer dan volle dagtaak binnen het gezin, waarbij op een groot aantal talenten een beroep gedaan werd. Ze had in het groot-gezin altijd mensen om voor te zorgen: een groot aantal kinderen, inwonende ouders, knechten, ongehuwde broers en zussen; ze had haar aandeel in het bedrijf van haar man, dat meestal thuis werd uitgeoefend. Daarnaast had ze veel werk om het huishouden te verzorgen omdat ze niet de beschikking had over technische hulpmiddelen om het te vereenvoudigen. Ze had nooit tijd over. Vooral sinds de industrialisatie is het gezin veranderd. Sinds die tijd bleef een groot aantal talenten van de vrouw ongebruikt, onontwikkeld en kreeg nog maar één talent exclusief alle aandacht: het moederschap en alles wat daarbij hoort. Vooral nu de laatste jaren het kindertal beperkt is, hebben al deze veranderingen ingrijpende gevolgen voor de plaats van de vrouw in het gezin en mede als gevolg daarvan in de samenleving. Nu in 1982 heeft het gezin statistisch gezien 1,5 kind. Dat ene kind of die twee kinderen gaan met 4 jaar naar school. Er zijn geen inwonende ouders meer die dagelijks zorg behoeven en ook in het bedrijf van haar man heeft de vrouw geen taak meer, want de meeste mannen werken buitenshuis. (Alleen waar het bedrijf nog aan huis is, is de situatie nog enigszins te vergelijken met vroeger.) Het hele huis staat vol moderne hulpmiddelen als stofzuiger, wasmachine enz.

Kortom, de vrouw heeft zeeën tijd en energie over. Als je dan bedenkt dat ze, meer dan vroeger het geval was, een beroepsopleiding heeft gehad, dan is het

niet zo gek, dat ze met al die tijd en haar andere talenten iets wil doen. Ze wil die talenten verder ontplooiën en gaan gebruiken en naast haar gezinsverantwoordelijkheid zelf kiezen of, en in hoeverre zij daarbij nog verantwoordelijkheid in de samenleving op zich kan nemen. In mijn levensopvatting is de vrouw evenals de man een volstrekt eigen individuele persoonlijkheid met eigen talenten, met eigen verantwoordelijkheid. Bij het Laatste Oordeel zal ieder mens individueel aangesproken worden en rekenschap moeten afleggen van wat hij/zij met zijn/haar talenten gedaan heeft en of hij/zij zijn/haar verantwoordelijkheid goed ingevuld heeft; of hij/zij zich ingezet heeft voor gerechtigheid; of hij/zij solidair is geweest met de zwakken. Overigens laat dit onverlet, dat iedere individuele mens leeft in betrokkenheid bij de ander, dat mensen gericht zijn op elkaar; elkaar nodig hebben; zorg moeten hebben voor elkaar. Artikel 22 van het Program van Uitgangspunten zegt, dat de mens in de maatschappij is gesteld als verantwoordelijk persoon, niet alleen verantwoordelijk voor zichzelf, maar ook voor de medemens en voor de ontwikkeling van de samenleving. De christen-democratie wil mensen op deze verantwoordelijkheid aanspreken. In een interview van Dieudonné ten Berge met Van Agt in Elsevier zegt Van Agt: 'De keuze van het toevertrouwen van verantwoordelijkheid is principieel van aard en heeft te maken met mijn levens- en maatschappijbeschouwing. Het hoort wettelijk tot de erkenning van de waardigheid van de menselijke persoon, dat hij in verantwoordelijkheid gesteld wordt. En dat vergt, dat hij de consequenties van zijn verantwoordelijkheid zelf te dragen krijgt.'

Waarom ik dit zo ruim uitwerk is, omdat in het denken van vrouwen emanciperen en individualiseren alles te maken heeft met het dragen van die eigen verantwoor-

mr. H. Th. ten Hagen-Pot

delijkheid. De vrouw wil als individuele persoonlijkheid meedoen in het gezin en aangesproken worden op haar verantwoordelijkheid in de samenleving. Naar aanleiding van de discussie-nota over het gezin heeft een groot aantal CDA-vrouwen uitgesproken dat 'een zekere individualisering van de gezinspartners noodzakelijk is. Dit wordt gebaseerd op de eigen verantwoordelijkheid van ieder mens. Daarbij zal deze verantwoordelijkheid niet bij het 'eigen' mogen ophouden, maar vanuit een versterkte eigen verantwoordelijkheid moeten uitmonden in een grotere en zwaarderwegende verantwoordelijkheid voor de ander.' Ook spraken CDA-vrouwen zich uit over het begrip individualiseren: 'het aanspreken van ieder mens op eigen verantwoordelijkheid.'

In de opvatting van CDA-vrouwen is individualisering niet beperkt tot het terrein van inkomen en sociale zekerheid, het is ook niet het wegluchten voor verantwoordelijkheid, maar juist het tegendeel: vanuit je eigen individuele persoonlijkheid bewust kiezen voor het dragen van verantwoordelijkheid met alle consequenties daarvan.

Dit artikel werd eerder als column gepubliceerd in Christen Democratische Verkenningen 4/82.

door mr. C. den Hollander-van der Ent

mevrouw mr. C. den Hollander-van der Ent (28) is stafmedewerker van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA op het gebied van volkshuisvesting en ruimtelijke ordening.

Emancipatie: een generatiegebonden vraagstuk

Deze maanden wordt een partij-politieke discussie over emancipatie gehouden. Dit naar aanleiding van de door het CDA-Vrouwenberaad uitgebrachte nota, met als titel: 'Verandering en groei naar fundamentele gelijkwaardigheid van mensen in de samenleving', die ruim een jaar geleden is uitgebracht.

Een diepgaande discussie over dit onderwerp is een zinnige zaak. De positieverbetering van de vrouw in onze samenleving staat niet op zichzelf, maar raakt het hart van onze samenleving. De wijziging van de positie van de vrouw is van invloed op de onderlinge verhouding van man, vrouw en kinderen in hun samenlevingsverband, op verhoudingen tussen verschillende typen samenlevingsverbanden (gezin, alleenstaanden). Het emancipatieproces zal ook van invloed zijn op de betekenis van betaald en onbetaald werk en dus op het functioneren van maatschappelijke organisaties en veranderingen teweeg brengen in de vraag naar dienstverlening door de overheid. Het onderkennen van de mogelijkheid dat het emancipatieproces zulke verstrekken-de gevolgen heeft voor de structuur en het

functioneren van de samenleving, is een eerste, noodzakelijke stap om te komen tot een serieuze discussie over dit onderwerp binnen het CDA. Die verstrekkende gevolgen zijn immers medebepalend voor de politieke betekenis van het onderwerp. Mede, daar de politieke relevantie anderzijds ook samenhangt met de mate waarin en de wijze waarop wij vinden dat de voortgang van het emancipatieproces door de overheid gestimuleerd kan en moet worden en bijgevolg onderworpen is aan de politieke besluitvorming.

Vragen

Een eerste vraag die we ons moeten stellen in de discussie, is: Vinden wij het, vanuit onze christen-democratische achtergrond, juist om ons in te zetten voor het gelijkwaardig functioneren van man

en vrouw? Of is het in onze ogen een maatschappelijk (rand-)verschijnsel van voorbijgaande aard, waaraan niet al te veel betekenis moet worden gehecht en waaraan in de politieke besluitvorming maar hier en daar wat moet worden toegegeven? Past een actief emancipatiebeleid in ons christen-democratisch mens- en maatschappijbeeld? Het Program van Uitgangspunten spreekt over de gelijkwaardigheid van man en vrouw. Het is te hopen, dat uit de discussie mag blijken dat die woorden ook werkelijk leven in de partij.

De vraag die hierop aansluitend dient te volgen is dan: Naar wat voor samenleving willen wij toe? 'Fundamentele gelijkwaardigheid van mensen'? Akkoord, maar wat is dat vanuit ons christen-democratisch denken? Wat is ons 'ideaalbeeld' van de toekomstige samenleving? Welke plaats kennen wij daarin toe aan het gezin en andere samenlevingsvormen; hoe zien we de positie van kinderen en alleenstaanden; hoe moeten maatschappelijke organisaties functioneren; welke rol bedelen wij aan de overheid toe? ¹

De laatste vraag is: Langs welke wegen veranderen wij die samenleving? Welke middelen zijn effectief, maar kunnen ook de christen-democratische toets doorstaan? Dat wil zeggen, in welke mate is overheidsingrijpen geoorloofd teneinde de fundamentele gelijkwaardigheid vanuit de politiek te bewerkstelligen? En komen deze middelen ook tegemoet aan onze visie op de samenleving?

Met het oog op de emancipatiediscussie lijkt het mij zinvol de bovengenoemde vragen nog eens in het perspectief van het Program van Uitgangspunten aan de orde te stellen. Dat zal, als het goed is, inzicht moeten geven in onze christen-democra-

tische mens- en maatschappijvisie en aanwijzingen voor de concretisering van het emancipatiebeleid. Vervolgens wordt ingegaan op de verschillen met de stellingnamen van andere politieke partijen en op welke wijze in het verkiezingsprogramma van het CDA en diverse rapporten van het Wetenschappelijk Instituut voorstellen zijn gedaan voor een concreet beleid. Bijvoorbeeld met betrekking tot de individualisering, die momenteel zo centraal staat in de emancipatiediscussie.

Mens- en maatschappijbeeld in het Program van Uitgangspunten

Het is nog niet zo eenvoudig om met het Program van Uitgangspunten in de hand aan te geven wat het mens- en maatschappijbeeld van het CDA is, waaruit de visie op emancipatie voortvloeit.

Voor het terrein van de emancipatie is niet slechts één artikel richtinggevend, bijvoorbeeld artikel 10 dat spreekt van de fundamentele gelijkwaardigheid van mensen, onder meer ongeacht geslacht, maar zijn de artikelen 14, 15, 22, 32, 41 en 52 eveneens relevant. Wij zijn er dus niet met de stelling dat man en vrouw gelijkwaardig aan elkaar dienen te zijn. De vraag is hoe wij dit begrip invullen. Samen met de artikelen 14 en 15 maakt artikel 10 deel uit van het onderdeel rechtsorde. Deze artikelen geven derhalve aan welke normen en waarden, welk samenlevingspatroon het CDA in ons rechtsstelsel wil waarborgen. Dit houdt in: discriminatie tegengaan door het vastleggen van de fundamentele gelijkwaardigheid van mensen en tegelijkertijd bescherming bieden aan samenlevingsvormen, waarin mensen zorg voor elkaar willen dragen. In onze ogen wordt die verantwoordelijkheid voor elkaar en de opvoeding van kinderen het

¹ Zie voor soortgelijke vragen o.m. mr. J. J. M. S. Leyten-de Wijckerslooth 'Emancipatie en individualisering', Christen Democratische Verkenningen 0/81 en A. M. V. C. Groensmit-van der Kallen 'De huidige emancipatiegolf en het feminisme', Christen Democratische Verkenningen 3/81.

best gewaarborgd in huwelijk en gezin (art. 14). De overheid zal echter ook oog moeten hebben voor het feit dat in andere samenlevingsvormen mensen eveneens verantwoordelijkheid voor elkaar dragen en dat dienen te honoreren door aan die andere vormen ook rechtsbescherming te geven. Sleutelbegrip in deze stelling is 'verantwoordelijkheid'. Het CDA vindt dat het verantwoordelijkheid willen dragen voor elkaar, hetgeen rechtstreeks voortvloeit uit het gebod tot naastenliefde, van zo wezenlijke betekenis is voor de opbouw en instandhouding van de samenleving, dat de overheid dit moet stimuleren, ongeacht de vorm die burgers daaraan zelf vanuit hun levensovertuiging willen geven.

Met die wil tot verantwoordelijkheid dragen voor de medemens staat of valt immers onze *samenleving*. Wanneer bijvoorbeeld ouders hun kinderen niet meer opvoeden, volwassen kinderen hun bejaarde ouders vergeten, partners in een huwelijk of samenlevingsverband niet meer in elkaars levensonderhoud wensen te voorzien, worden individuen op zichzelf teruggeworpen en zullen de vervreemding en vereenzaming, waarvan wij de signalen reeds jaren onderkennen, rampzalige vormen aannemen. Het 'je verantwoordelijk weten' voor anderen is derhalve een essentiële voorwaarde voor het zich welbevinden van de mens.

Deze beide elementen – gelijkwaardigheid en onderlinge verantwoordelijkheid – vinden wij ook terug in de toelichting bij deze programartikelen onder het kopje 'emancipatie'.² 'Wettelijke en maatschappelijke barrières, die een gelijkwaardige ontplooiing van mannen en vrouwen in de weg staan, dienen te worden opgeheven, opdat mannen en vrouwen gezamenlijk verantwoordelijkheid kunnen dragen voor gezin en maatschappij'; en '... wijzen wij een emancipatiestreven van man-

nen en vrouwen af, dat te zeer is gericht op eigenbelang, waardoor de deelgenoten in samenlevingsverbanden van elkaar vervreemden en op hun individualisme worden teruggeworpen'. Hieraan wordt nog toegevoegd, dat het recht op gelijkwaardige ontplooiing van mensen niet mag betekenen dat mensen niet meer afhankelijk van elkaar zullen zijn. Die onderlinge afhankelijkheid is een wezenskenmerk van een samenleving van verantwoordelijke mensen.

Tegen het begrip 'afhankelijkheid' willen de emoties nogal eens de hoop lopen. Begrijpelijk: het rolpatroon van man en vrouw in onze samenleving is met name in de loop van deze eeuw vast komen te liggen; de keuzevrijheid in de verantwoordelijkheidsverdeling in gezin en maatschappij ontbreekt. Met als gevolg dat het begrip afhankelijkheid in het bijzonder voor de vrouw een negatieve klank heeft gekregen. De man is kostwinner en treedt naar buiten in het maatschappelijk leven, de vrouw 'ontfermt zich' over de huishouding en de opvoeding van de kinderen. Wij onderkennen een achterstand voor de vrouw, die in veel mindere mate dan de man in het maatschappelijk leven betrokken is en in samenhang daarmee veelal een beperktere schoolopleiding heeft gevolgd, in mindere mate dan de man betaalde arbeid verricht, minder kansen heeft op hogere beroepsfuncties en op vrijwillige bestuursfuncties van maatschappelijke organisaties.

Omgekeerd zien we een achterstand van de man voor wat betreft zijn oriëntatie op huishoudelijke en opvoedkundige zaken, als gevolg van een eenzijdige oriëntatie op het maatschappelijk 'buitengeburen'.

Door deze vrij algemeen geldende rolpatronen is een situatie gegroeid van ongelijkwaardigheid tussen man en vrouw

(negatieve afhankelijkheid) en een gebrek aan keuzevrijheid om de rollen op een andere wijze te verdelen.

De verantwoordelijke mens

Het mensbeeld van het Program van Uitgangspunten is dat van de 'verantwoordelijke mens', die zich verbonden en afhankelijk weet van zijn naaste medemens en overigens ook van de natuurlijke leefomgeving, hetgeen wij vatten onder het begrip rentmeesterschap.

Het emancipatiestreven dient zich binnen dit kader te richten op gelijkwaardige ontplooiing van man en vrouw. Dit houdt in dat, zonder afbreuk te doen aan de onderlinge band van mensen, elke mens zijn talenten zo goed mogelijk moet kunnen ontplooiën en partners in een samenlevingsverband de keuzevrijheid dienen te hebben op welke wijze zij hun verantwoordelijkheden ten opzichte van degenen met wie zij samenleven (partner, eventuele kinderen) en ten opzichte van de maatschappij willen verdelen.

Artikel 22 benadrukt nog eens de mens als verantwoordelijk persoon: 'voor zichzelf, maar ook voor de medemens en voor de ontwikkeling van de samenleving'. Elke mens, man of vrouw, kan op die verantwoordelijkheid worden aangesproken. De rol van de overheid is hierdoor tevens bepaald. De overheid kan geen eindverantwoordelijkheid worden toegeschoven voor alle maatschappelijke problemen; de eerste verantwoordelijkheid daarvoor ligt bij de burgers en hun organisaties. De politiek dient voorwaarden te scheppen voor de beleving van die verantwoordelijkheid. Het Program van Uitgangspunten geeft hiervoor op verschillende plaatsen aanwijzingen.

Artikel 32 benadrukt de betekenis van onderwijs en vorming: 'toerusten tot vakbekwaamheid en tot het dragen van verantwoordelijkheid...', met daaraan toegevoegd: 'Het overheidsbeleid richt zich op het realiseren van gelijke kansen op

een bij ieder passende opleiding'.

De artikelen 41 en 52 geven een uitwerking van het begrip 'verantwoordelijke mens' voor de beleidsterreinen van sociale zekerheid, belastingen en betaalde en onbetaalde arbeid. Een verantwoordelijkheid van de sterken om solidair te zijn met de zwakken houdt in een beleid inzake sociale zekerheid en belastingen afgestemd op het samenlevingsverband waarin men verkeert. Een verantwoordelijkheid om ieders talenten zo goed mogelijk tot ontplooiing te brengen (rentmeesterschap) brengt met zich mee dat mannen en vrouwen gelijke rechten op betaalde en onbetaalde arbeid kunnen doen gelden en vraagt van de overheid een beleid dat herverdeling daarvan bevordert en man en vrouw de keuzevrijheid biedt onderling een verdeling te maken tussen betaalde en onbetaalde arbeid.

De onafhankelijke mens

Koppelen wij dit mensbeeld terug op de inleidende vragen, dan kunnen wij de volgende conclusies trekken.

Een actief emancipatiebeleid ligt wel degelijk in het verlengde van onze idealen over de 'verantwoordelijke mens'. Dat beroep op de verantwoordelijkheid van een ieder komt pas uit de verf, indien mannen en vrouwen dezelfde kansen op ontplooiing van hun talenten hebben. Het emancipatiebeleid zal erop gericht dienen te zijn de eenzijdige oriëntatie van zowel mannen als vrouwen op slechts enkele aspecten van het menselijk bestaan op te heffen, zodat man en vrouw in een samenlevingsverband een werkelijke keuzevrijheid hebben om hun maatschappelijke en gezinstaken onderling naar eigen inzicht te verdelen. Het zal duidelijk zijn, dat de verantwoordelijkheid zich met name ook uitstrekt tot de eventueel aanwezige kinderen in een samenlevingsverband. Ouders dragen daarvoor de eerste zorg, die niet maar terwille van de ontplooiingskansen van de beide ouders kan worden

² Program van Uitgangspunten, pag. 19.

afgeschoven op derden.

In dit perspectief dient het emancipatiebeleid zich niet alleen op de verbetering van de ontplooiingskansen van vrouwen te richten, maar evenzeer de emancipatie van de man te omvatten. Een eenzijdig emancipatiebeleid gericht op vrouwen zal ertoe kunnen leiden dat de situatie van vrouwen ten opzichte van betaalde beroepsarbeid en bepaalde vormen van vrijwilligerswerk wordt verbeterd, maar dat daarnaast:

- òf de gezinstaken op de vrouw blijven rusten, waardoor zij een dubbele taak krijgt,
- òf voor de uitoefening van de gezinstaken een beroep moet worden gedaan op derden en/of overheidsvoorzieningen. Willen kinderen kunnen opgroeien tot evenwichtige en verantwoordelijke volwassenen, dan verdienen zij de geborgenheid van een gezin en de zorg van vader en moeder.

Wanneer wij deze benadering vergelijken met die van partijen als VVD, D'66 en PvdA, dan zien wij daar een emancipatiebeleid dat zich sterk richt op de positieverbetering van de vrouw, waarbij de vermindering van de afhankelijkheid van de man waarmee het samenlevingsverband is aangegaan, wordt nagestreefd. De vrouw moet een zelfstandige maatschappelijke positie opbouwen: een goede (niet-rolbevestigende) opleiding volgen, betaalde arbeid verrichten, gekoppeld aan een eigen inkomen en een recht op eigen sociale zekerheid.

Veel minder dan bij het CDA ligt het accent op de onderlinge verantwoordelijkheid en de zorg voor kinderen. Met name wat dit laatste betreft worden door de drie hiervoor genoemde partijen overheidsvoorzieningen gevraagd. De conclusies moeten hier zijn dat daarmee een totaal andere invalshoek voor het emancipatiebeleid wordt gekozen, namelijk dat van zelfstandigheid van elke per-

soon, ongeacht het samenlevingsverband waarin hij of zij zich bevindt. De redenering luidt dan dat door het streven naar zelfstandigheid de vaste rolpatronen kunnen worden doorbroken en een situatie van grotere keuzevrijheid voor man en vrouw kan worden bereikt. De vraag naar de onderlinge verantwoordelijkheid in een samenlevingsverband komt niet of nauwelijks aan de orde. Voor het CDA is dit nu juist het uitgangspunt. Juist in die relatie tot anderen, waarin verantwoordelijkheid voor elkaar wordt genomen, ligt de ontplooiing van de mens en niet in zijn 'zelfverwerkelijking'.

Voor de politieke besluitvorming van alle-dag is het uitermate nuttig dit onderscheid vast te stellen. Het leidt ertoe, dat de emancipatievoorstellen van deze partijen, die op het eerste gezicht aantrekkelijk lijken en de gelijkwaardigheid van man en vrouw lijken te bevorderen, bij nader inzien minder of in het geheel niet het welzijn van mensen ten goede blijken te komen en mede daardoor op gespannen voet staan met onze visie van de verantwoordelijke mens. Onze visie noopt dus tot het zoeken naar een eigensoortig emancipatiebeleid.

Individualisering

Het politiek hete hangijzer van het emancipatiebeleid vormt thans de kwestie van de individualisering in de stelsels van sociale zekerheid en belastingen. Juist hierin tekent zich het bovenomschreven dilemma af, waarin de individualisering door velen wordt gezien als een middel dat de emancipatie bevordert, maar waarbij in de kring van het CDA ook vraagtekens worden gezet met het oog op de uitgangspunten.

De keuze die in artikel 41 van het Program van Uitgangspunten wordt gedaan, is duidelijk: de verantwoordelijkheid voor elkaar in een samenlevingsverband strekt zich ook uit tot het financiële vlak.

De vragen die dan vervolgens rijzen, zijn:

- Past de individualisering bij het christen-democratisch uitgangspunt van de verantwoordelijke mens?

- Is de individualisering ook werkelijk een doeltreffend middel om de gelijkwaardigheid van man en vrouw te realiseren?

Wat de eerste vraag betreft moeten we vaststellen dat het principe van individualisering de individuele mens als vertrekpunt neemt en niet de mens in relatie tot de ander.

Het is de vraag of dit een benadering is, waar het CDA principieel voor moet kiezen. Voorstanders wijzen erop dat door toepassing van het principe van de individualisering financiële barrières, die er zouden zijn voor vrouwen om betaald werk te gaan verrichten en dus in breder maatschappelijk verband te worden ingeschakeld, worden weggenomen. Het inkomen van de vrouw wordt immers niet bij dat van de man opgeteld. Als christen-democraten moeten wij ons dan wel de vraag stellen of een emancipatiebeleid op een dergelijke materialistische basis werkelijk zal kunnen leiden tot gelijkwaardigheid. Gelijkwaardige ontplooiing is toch zeker in ons christen-democratisch denken meer dan het verrichten van betaalde arbeid? Komt de menselijke waardigheid niet in het geding, wanneer de waardering voor menselijke activiteiten nog slechts in geld kan worden uitgedrukt? Wordt hierdoor niet juist de onderlinge concurrentie van man en vrouw bevorderd, in plaats van het onderling verantwoordelijkheidsbesef? Zijn wij daar niet naar op weg, indien wij in dit stelsel spreken over het 'economisch zichtbaar maken' van de huishoudelijke arbeid? Want dit zal uiteindelijk de consequentie zijn van een systeem waarin partners in een samenlevingsverband het door hen verdiende in-

komen niet beschikbaar stellen voor het geheel van het samenlevingsverband, maar geacht worden dit voor zichzelf te houden. Of lopen we de kans dat mensen die thans onbetaald huishoudelijk dan wel vrijwilligerswerk verrichten, verplicht worden tot betaalde arbeid, teneinde zo in hun eigen levensonderhoud te voorzien? Heeft dit laatste nog iets te maken met het verantwoordelijkheid willen dragen voor elkaar?

Misverstanden

De discussie over individualisering wordt mijns inziens vertroebeld door een misverstaan van het begrip 'afhankelijkheid'. 'De individuele mens die voor zijn inkomen niet afhankelijk is van anderen, is pas vrij om te kiezen', dat is de kern van de individualiseringsgedachte. Een merkwaardige denkfout gaat hierachter schuil: in een huwelijk zou de huisvrouw van het inkomen van haar kostwinner-echtgenoot afhankelijk zijn. Mijns inziens verdient hij niet slechts zijn eigen inkomen, maar het gezinsinkomen, waarop de vrouw evenzeer aanspraak kan maken als de man zelf. Het is dus niet louter 'goetigheid', wanneer de man 'zijn' inkomen afstaat om de huishouding draaiende te houden, dat is de normale gang van zaken.

De tegenwerping kan worden gemaakt dat feitelijk geen sprake is van afhankelijkheid, doch dat veel vrouwen zich in dit opzicht wel afhankelijk voelen. Immers, alleen de man is in staat het gezinsinkomen te verdienen en de keuzemogelijkheid om de taken eens anders te verdelen ontbreekt, bij gebrek aan opleiding en ervaring van de (huis-)vrouw. Maar is individualisering, dat wil zeggen het doorsnijden van de financiële banden, daarop het enige en meest juiste antwoord? ³ Vervallen wij dan niet in het klakkeloos han-

³ Waarbij ik mij afvraag of men ook altijd de consequenties daarvan doortrekt in de privésfeer, bijv. door op huwelijksvoorwaarden te trouwen. Of komen al die eigen inkomens gewoon terecht op hetzelfde gironummer?

teren van het individualistisch vrijheids-ideaal, DE heilsboodschap van deze tijd? Een boodschap die nu eenmaal meer doet denken in de richting van 'gewoon jezelf kunnen zijn' dan 'samen verantwoordelijk'.

Dat brengt mij op de tweede denkfout, namelijk dat afhankelijkheid van anderen negatief moet worden gewaardeerd. In een huwelijk of samenlevingsverband kiezen mensen bewust voor een situatie van onderlinge afhankelijkheid, niet om iets te krijgen, maar om de ander iets te bieden. Die afhankelijkheid is een wezenskenmerk van de mens. Persoonlijk ervaar ik het als een zeer merkwaardige gedachte dat partners in een samenlevingsverband wel van elkaar afhankelijk zouden mogen zijn in emotioneel, intellectueel en seksueel opzicht, maar dat deze lijn niet zou mogen worden doorgetrokken naar hun functioneren als economische eenheid. Het bezwaar zit niet zozeer in het feit dat de afhankelijkheidsrelatie bestaat, maar in de sterke eenzijdigheid en het ontbreken van de mogelijkheid daar verandering in te brengen. Het Program van Uitgangspunten spreekt naar mijn mening terecht over de onderlinge afhankelijkheid van mensen.

Individualisering en verantwoordelijkheid

In dit verband moet ook worden ingegaan op de stelling, die binnen de kring van het CDA-Vrouwenberaad naar voren wordt gebracht dat juist de individuele mens beter in staat is verantwoordelijkheid op zich te nemen voor anderen. 'In de opvatting van CDA-vrouwen is individualisering niet beperkt tot het terrein van inkomen en sociale zekerheid, het is ook niet wegvluichten voor verantwoordelijkheid, maar juist het tegendeel: vanuit je eigen individuele persoonlijkheid bewust kiezen voor het dragen van verantwoor-

delijkheid met alle consequenties daarvan.'⁴

Opnieuw moeten kritische vragen worden gesteld, namelijk: Zullen mensen vanuit die individuele vrijheid werkelijk kiezen voor het dragen van verantwoordelijkheid? Leven wij als christenen nu niet juist in het besef dat de egoïstische mens steeds opnieuw geneigd is om die verantwoordelijkheid te ontlopen? Wijst het falen van onze voorouders terzake van de oplossing van de sociale kwestie (via de weg van de vrijwillige liefdadigheid) er niet op dat die verantwoordelijkheid niet vanzelf komt?

Dit moet tot de conclusie nopen dat de overheid in haar beleid uitdrukkelijk de solidariteit met de zwakken dient te handhaven, in plaats van te verminderen. Zoals uit het vorenstaande citaat blijkt, wordt binnen het CDA-Vrouwenberaad de term individualisering breder opgevat dan de terreinen van sociale zekerheid en inkomensbeleid. Individualisering omvat ook de ontwikkeling van de eigen persoonlijkheid en de ontplooiing van de eigen talenten. Ook de Emancipatienota van het CDA-Vrouwenberaad hanteert het begrip individualisering mijns inziens in deze zin.

In het voorgaande hebben wij gezien dat het in de christen-democratische visie past die persoonlijkheidsvorming en ontplooiing van eigen talenten te stimuleren, zodat elke mens in maatschappij en gezin tot verantwoordelijkheid kan komen. Daarover zijn wij het volstrekt eens. Het vervolgens opbouwen van eigen rechten en plichten werpt echter de mens terug op zijn eigenbelang en wendt hem af van het dragen van verantwoordelijkheid.

Een dergelijke verbreding van het begrip individualisering leidt tot onzuiverheden in de discussie. Het begrip individualisering wordt dan bijna een synoniem van het begrip emancipatie en dus van middel

tot doel verheven. Wie dan aarzelingen heeft bij individualisering van inkomen en uitkeringen – en vanuit ons Program van Uitgangspunten zijn die zeker gerechtvaardigd – wordt maar al te snel gezien als een tegenstander van de emancipatie.

Doeltreffendheid

Zijn dus vanuit de christen-democratische uitgangspunten een aantal vraagtekens te zetten bij de individualisering (van inkomen en uitkeringen), ook uit praktisch oogpunt zijn vragen te stellen naar de doeltreffendheid van het middel van de individualisering, met name op langere termijn.

Wij verkeren thans in de situatie dat grote groepen vrouwen zich beperkt voelen tot huishouding en gezinstaken en – bijvoorbeeld bij het opgroeien van de kinderen – de behoefte krijgen ook nieuwe, meer maatschappelijk gerichte taken op zich te nemen. Door de emancipatiebeweging zijn deze vrouwen zich bewust geworden van de ontplooiingsmogelijkheden ook buiten het gezin, maar zij zijn daarvoor

meestal slecht toegerust door een gebrek aan opleiding en werkervaring. De man, die tot dan toe als kostwinner is opgetreden, heeft moeite met de taakverschuiving bij de vrouw: het is (vaak) financieel niet nodig, en in de huishouding zal hij zich wellicht met taken in moeten laten, die de vrouw gewoon was te verrichten en waarvan hij, vanwege die vaste rolverdeling, geen kaas heeft gegeten. In die situatie zal een vrouw veel doorzettingsvermogen moeten hebben om de eenzijdige oriëntatie op de gezinstaken te doorbreken. We moeten ons echter realiseren dat op de termijn van 10 à 20 jaar deze situatie volstrekt anders kan liggen. Voor meisjes en vrouwen tot de leeftijd van circa dertig jaar is het nu reeds gebruikelijk dat zij een aantal jaren werkervaring opdoen. Het trouwen is al lang niet meer het moment om op te houden met werken. Meisjes worden bovendien gestimuleerd tot een goede school- en beroepsopleiding, passend bij hun aard en aanleg. Langzamerhand komt het opleidingsniveau van het meisje op gelijk niveau met dat van jongens.⁵ Zou het feit dat het

⁵ Zie nota 'Verder na de basisschool', pag. 14, 15 en 16. Aan bepaalde sectoren van het voortgezet onderwijs, bijv. VWO en HAVO nemen evenveel jongens als meisjes deel. Er is nog wel een aanzienlijk verschil in pakketkeuze. Dat ook het denken over de betekenis van een goede schoolopleiding voor meisjes sterk aan verandering onderhevig is mag blijken uit de volgende onderzoeksresultaten:

Tabel 11.37	Enige aspecten van de rolverdeling man en vrouw in 1966, 1970, 1975, 1979, 1980 en 1981 (in procenten).					
	1966	1970	1975	1979	1980	1981
b. het is voor een meisje minder belangrijk een goede schoolopleiding te krijgen dan voor een jongen						
mee eens		22,2	15,8	12,2	8,5	7,8
mee eens, noch mee oneens		7,2	9,0	7,5	7,0	6,3
mee oneens		70,6	75,2	80,3	84,5	85,9
		(1888)	(1775)	(1834)	(1801)	(1804)

Bron: Progressiviteit en Conservatisme, 1970.

Onderzoek Politiek in Nederland, 1967.

Culturele Veranderingen in Nederland, 1958-1975, 1980, 1981.

⁴ Mr. H. Th. ten Hagen-Pot, Christen Democratische Verkenningen 4/82, Column.

'milieu van herkomst', een factor die al veel langer onderkend wordt, nog steeds van grote invloed is op de schoolkeuze van jongens en meisjes, ons niet veel meer moeten verontrusten? ⁶ Van jongens worden vaker huishoudelijke vaardigheden geëist dan voorheen. Hoewel op deze terreinen nog veel verbeteringen mogelijk zijn, mogen wij ervan uitgaan dat deze tendens zich voort zal zetten en de toerusting van jongens en meisjes voor zowel maatschappelijke als huishoudelijke taken op de genoemde termijn op eenzelfde niveau zal zijn gekomen. Daaruit vloeit voort dat voor mannen en vrouwen uit die generaties het een vanzelfsprekende zaak zal zijn dat zij beiden in maatschappij en huishouden actief kunnen zijn. De startpositie van mannen en vrouwen zal immers veel meer dan nu gelijkwaardig zijn. Vanuit die vanzelfsprekendheid zou de individualisering – als middel ter bevordering van de emancipatie – door jongeren wel eens weinig interessant kunnen worden gevonden. Dat betekent dat het emancipatievraagstuk zich op langere termijn mogelijk op geheel andere beleids-terreinen zou kunnen bewegen dan nu het geval is. Het lijkt nuttig daar nu reeds de aandacht op te richten.

Een eigensoortig emancipatiebeleid

De uitgangspunten van het CDA geven, zoals gezegd, alle aanleiding voor een emancipatiebeleid gericht op de vergroting van de mogelijkheid van ieder mens om verantwoordelijkheid te dragen in maatschappij en gezin. Een keuze om dat te bereiken via de weg van de verzelfstandiging van individuen, ligt echter niet voor de hand. Het CDA zal een eigen emancipatiestijl moeten ontwikkelen.⁷ Wij kunnen niet volstaan met een kritisch volgen

van ideeën die in andere kring ontstaan, maar wij zullen eigensoortige middelen en oplossingen moeten aandragen. Het verkiezingsprogramma 'Om een zinvol bestaan' en verschillende rapporten van het Wetenschappelijk Instituut bieden hiervoor reeds aanknopingspunten. Daarbij zullen wij niet alleen oog moeten hebben voor de achterstandssituatie van veel vrouwen nu, maar vooral ook voor de positie van toekomstige generaties mannen en vrouwen. Wij kunnen daartoe aansluiting zoeken bij de eerder aangehaalde artikelen van het Program van Uitgangspunten, waaruit de volgende beleidsdoelstellingen voortvloeien:

- a) het waarderen van het dragen van verantwoordelijkheid in samenlevingsverbanden, inclusief de zorg voor kinderen;
- b) gelijkberechtiging van man en vrouw;
- c) de realisatie van gelijke kansen op een bij ieder passende opleiding;
- d) de bevordering van onderlinge keuzevrijheid voor betaalde en onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen.

Alvorens deze doelstellingen uit te werken, is het nuttig stil te staan bij de taak van de overheid in het emancipatieproces. Vanuit de idee van de 'samenleving van verantwoordelijke mensen' heeft de overheid tot taak de publieke voorwaarden te scheppen voor de beleving van die verantwoordelijkheid. Met betrekking tot de emancipatie houdt dit in het bieden van gelijkwaardige ontplooiingskansen van man en vrouw en op te komen voor die groepen die in dit opzicht in een achterstandssituatie dreigen te komen. Anders gezegd: het is uitdrukkelijk niet de taak van de overheid een bepaald emancipatiemodel aan de samenleving op te leggen. De burgers dienen vrij te zijn om, vanuit

hun eigen levensvisie, te kiezen op welke wijze zij aan die gelijkwaardigheid inhoud willen geven. Het is de overheid om het even of mensen een keuze maken voor bijvoorbeeld een totale rolwisseling of een meer evenwichtige verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen man en vrouw, dan wel bijvoorbeeld vanuit een bepaalde orthodox-christelijke levensbeschouwing wensen vast te houden aan een traditioneel rolpatroon.

Rechtsbescherming duurzame samenlevingsvormen

Het CDA wil dat de overheid rechtsbescherming biedt aan (duurzame) samenlevingsvormen, waarin mensen verantwoordelijkheid voor elkaar dragen. Dit is dus ruimer dan alleen het traditionele gezin. In het CDA-program (3.14f) en het rapport 'Pastor of politie?' wordt met het oog hierop onderzoek bepleit naar de mogelijkheden van registratie van niet-huwelijke samenlevingsvormen, zodat deze gelijke rechten en plichten krijgen als gehuwden. Met deze registratie wordt recht gedaan aan de werkelijke verschillen die er bestaan tussen samenwonenden en alleenstaanden. Tegen deze registratie bestaan in sommige groepen weerstanden met het oog op de risico's van misbruik van de in dergelijke registers opgenomen gegevens (te denken valt daarbij aan bijvoorbeeld homofielen). Bij registratie dienen gegevens over de aard van het samenlevingsverband nadrukkelijk achterwege te blijven en de registratie dient een vrijwillig karakter te dragen, waarbij men bij nalating van inschrijving uiteraard geen aanspraak kan maken op bepaalde voordelen die aan het samenleven zijn verbonden.

Gelijkberechtiging man en vrouw

Het moet de wetgever onverschillig laten of de burger, waarvoor hij regelingen treft,

een man of vrouw is. Ook in de wetgeving is het gebruikelijke rolpatroon doorgedrongen en hebben mannen op grond van hun rol als kostwinner bepaalde rechten verworven, waarvan de vrouw uitgesloten is. Dit treft niet alleen de gehuwde vrouw, wanneer zij de rol van de man wil of moet overnemen, maar ook de ongehuwde vrouw. Zo is er sprake van een aan de man gebonden kostwinnerschap bij belastingen, pensioenverzekeringen, maar ook op tal van andere terreinen. Hierdoor wordt de onderlinge keuzevrijheid van man en vrouw, die de taken in gezin en maatschappij anders willen (of moeten) verdelen, belemmerd. In de toekomst zullen mannen en vrouwen vrij moeten zijn te kiezen voor: de rolverdeling volgens het thans meest gangbare rolpatroon; algehele rolwisseling; dan wel een min of meer gelijke verdeling van maatschappelijke en gezinstaken over man en vrouw. (CDA-program artikel 2.39; 2.50; 3.17a, c en d.)

Op de terreinen van belastingen en sociale zekerheid speelt deze kwestie van gelijkberechtiging van man en vrouw in de wetgeving momenteel hoog op rondom het vraagstuk van de individualisering. Hiervoor hebben wij gezien dat bij de individualisering vraagtekens kunnen worden gezet waar zij de financiële verzelfstandiging van de partners beoogt, waarmee de onderlinge zorg en die voor kinderen in het gedrang komt. Gezocht zal moeten worden naar stelselwijzigingen die de gelijkberechtiging van man en vrouw waarborgen, doch die niet leiden tot het verval van financiële verantwoordelijkheid van de partners voor elkaar.

In het rapport 'Herziening Belastingwetgeving' ⁸ is een poging daartoe gedaan. Ongeacht het feit of beide partners werken of slechts één van hen, wordt het gezamenlijk inkomen voor de belastingberekening gelijkelijk over beide partners

⁶ Nota 'Verder na de basisschool', idem: 40 % van de leerlingen uit de hogere beroepsgroepen gaat direct naar VWO of HAVO en 5 % tot 10 % naar het LBO; de percentages bij arbeiderskinderen liggen omgekeerd: ruim 10 % naar VWO of HAVO en 40 % tot 50 % naar het LBO.

⁷ Nota CDA-Vrouwenberaad, pag. 1, eerste kolom.

⁸ Publikatie van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, juni 1981.

verdeeld (splittingsstelsel). Ook met het verschil in draagkracht tussen samenwonenden en alleenstaanden wordt rekening gehouden. In dit stelsel wordt geen onderscheid naar geslacht gemaakt, noch wordt de partners in het samenlevingsverband de keuze ontnomen om beiden gedeeltelijk of één van beiden te werken, hetgeen ten goede komt aan kinderen, huishouding en vrijwilligerswerk.

Met betrekking tot de sociale zekerheid ligt de kwestie anders, omdat dit stelsel gebaseerd is op de verzekeringsgedachte, waarbij premie wordt betaald op basis van het persoonlijke inkomen van man of vrouw. Het is onjuist van een ieder premiebetaling te eisen, doch daartegenover geen persoonlijk uitkeringsrecht te stellen. De uitkering zal op minimumniveau tenminste het onderhoud van één uitkeringsgerechtigde moeten zeker stellen. Deze individualisering heeft echter de ongewenste situatie tot gevolg, dat er geen of onvoldoende ruimte meer zal zijn voor gezinnen, waarin slechts één van beide partners betaalde arbeid verricht en de ander de tijd besteedt aan gezins- en/of vrijwilligerstaken, omdat zij onder een minimumniveau terechtkomen in geval van uitkeringsgerechtigdheid. Met het oog hierop dient de hoogte van de uitkeringen zodanig te zijn dat deze keuzemogelijkheid aanwezig blijft, d.w.z.: op enigerlei wijze zullen de alleenverdieners die nog de onderhoudszorg voor anderen hebben, een aanvulling op hun uitkering moeten kunnen krijgen.

In de discussie zijn momenteel twee stelsels aan de orde, te weten het 'twee-trajectstelsel' en het 'vangnetstelsel'. In dit laatste stelsel betaalt iedereen premie naar het inkomen dat hij of zij verdient en worden op basis daarvan persoonlijke uitkeringsrechten opgebouwd. Gezinnen met alleenverdieners, die in dit stelsel onder het minimumniveau komen, dienen een toeslag te ontvangen. Met draagkracht

en solidariteit wordt derhalve achteraf, buiten het stelsel om, rekening gehouden. Deze toeslag zal vermoedelijk uit de algemene middelen gefinancierd moeten worden.

In het twee-trajectstelsel draagt het eerste traject het karakter van de huidige volksverzekeringen: premiebetaling naar het inkomen dat men verdient, waartegenover een van het inkomen onafhankelijke, doch naar leefsituatie verschillende uitkering staat. Hier krijgt een alleenverdiener dus krachtens het stelsel een hogere uitkering. Voor werknemers dient daarboven een tweede traject te worden ontwikkeld, waarin men naar evenredigheid van de premie die men betaalt, uitkeringsrechten opbouwt.

In dit bestek voert het te ver uitvoerig in te gaan op de voor- en nadelen van beide stelsels. Het zal echter duidelijk zijn dat in het te kiezen stelsel recht zal moeten worden gedaan aan de situatie van de alleenverdiener.

Onderwijs en vorming

We hebben reeds geconstateerd dat in de jongere generaties meisjes langzaam maar zeker hun achterstand in opleiding wegwerken. Het niveau van de opleiding van jongens en meisjes is thans vrijwel gelijkwaardig, maar we zien nog wel een eenzijdigheid o.a. in de oriëntatie op vakkenpakketten en beroepskeuze. Het CDA-programma staat steun voor aan projecten, die leiden tot afschaffing van rolverstarrende programma's in het onderwijs, alsmede een goede begeleiding bij school-, vakkenpakket- en beroepskeuze (artikel 5.9). Daarnaast wordt als een van de doelstellingen van de eerste fase van het voortgezet onderwijs gekozen voor een verbreding van het onderwijs- en vormingsaanbod, waaronder de ontwikkeling van technische en huishoudkundige vaardigheden (artikel 5.3a). Op deze wijze kan via het onderwijs worden bijgedragen aan de gelijkwaardige ontplooiingskansen van man

en vrouw.

In onderwijs en vorming zal de overheid zich er bijzonder voor moeten hoeden een bepaald emancipatiemodel op te leggen, bijvoorbeeld bij steun aan projecten tot doorbreking van rolverstarrende programma's. De keuzevrijheid dient gewaarborgd te zijn. Dit geldt eveneens in meer algemene zin voor het subsidiebeleid en het vormingswerk. De overheid zal de meningsvorming over de emancipatie kunnen stimuleren, maar aan de subsidiëring geen voorwaarde mogen verbinden voor wat betreft inhoud en 'kleur' van de programma's.

Betaalde en onbetaalde arbeid

In het verlengde van de gelijke opleidingskansen van jongens en meisjes liggen de gelijkwaardige ontplooiingskansen van mannen en vrouwen in betaalde en onbetaalde arbeid. Vrouwen hebben op dit moment een achterstand op de betaalde arbeidsmarkt en op de onbetaalde vrijwilligersmarkt voor wat betreft de bezetting van de bestuursfuncties. In de toekomst zal de vrouw een steeds grotere plaats op de (betaalde) arbeidsmarkt veroveren, als gevolg van het gestegen opleidingsniveau en de gerichte beroepsopleiding die de vrouw achter de rug heeft. Die kennis zal zij in praktijk willen brengen. In de gedachtegang dat man en vrouw gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor maatschappelijke en gezinstaken, zal dit ertoe moeten leiden, dat de man zijn aandeel in de betaalde arbeid terugneemt. De mogelijkheden voor deeltijdarbeid voor *man en vrouw* zullen dan krachtig bevorderd moeten worden, zodat beiden zich daarnaast kunnen richten op de gezinstaken en onbetaald vrijwilligerswerk. Artikel 3.17c van het verkiezingsprogramma geeft

hieraan grond, evenals trouwens het bijgestelde programma, waarin de overheid een voorbeeldfunctie met betrekking tot de invoering van deeltijdarbeid moet gaan vervullen. Van groot belang is het in deze situatie dat de rechtspositie van deeltijdwerkers wordt verstevigd. Dit laatste zal veel van de bezwaren wegnemen, die bij de emancipatiebeweging tegen de deeltijdarbeid leven: het zou juist rolbevestigend gaan werken, doordat de man volledig blijft werken en de vrouw er in deeltijd (dat wil zeggen voor zover de gezinssituatie het toelaat) bij gaat werken.

Wellicht dat in de huidige overgangssituatie de deeltijdarbeid voor vrouwen in het bijzonder aantrekkelijk is, maar verwacht moet worden dat toekomstige generaties flexibeler tegenover deze vorm van arbeidsverdeling zullen staan dan thans het geval is. Juist op dit terrein zal het emancipatiebeleid rolbevestigend gedrag van mannen en vrouwen moeten doorbreken. Een dergelijke verdeling van arbeid tussen man en vrouw, voorkomt dat voor de opvang van kinderen een groot beroep op overheidsvoorzieningen behoeft te worden gedaan. De ouders zijn in de gelegenheid de opvoedingstaak gezamenlijk te verrichten. De eenzijdige oriëntatie van vrouw en man kan hierdoor worden teruggebracht. Daarmee kan zicht worden geboden op een werkelijk meer gelijkwaardig functioneren van man en vrouw in de toekomst⁹.

Extra aandacht

In het emancipatiebeleid wordt regelmatig extra aandacht gevraagd voor groepen vrouwen, die in een bijzonder moeilijke positie verkeren. Daarbij wordt gedacht aan:

- één-oudergezinnen
- vrouwen en meisjes uit culturele min-

⁹ Dat er voor een ontwikkeling van het emancipatieproces in bovenstaande richting een maatschappelijk draagvlak lijkt te ontstaan, mag blijken uit enkele gegevens omtrent de meningsverandering over het werken van de gehuwde vrouw (zie onderstaande tabel 11.38 a, b en c uit het Sociaal en Cultureel Rapport 1982):

derheidsgroeperingen.

In de christen-democratische visie moet de overheid met name opkomen voor de zwakken in de samenleving, waartoe deze groepen zeker behoren. Waar we in het voorafgaande steeds hebben gepleit voor de opvoeding van kinderen door de ouders zelf, zal dat voor eerstgenoemde categorie vrouwen – en in toenemende mate ook mannen(!) – niet altijd mogelijk zijn.

Noodgedwongen moeten in die situaties veelal betaald werk en opvoedingstaken gecombineerd worden en moet voor de opvang van kinderen en overige huishoudelijke taken een beroep op derden of overheidsvoorzieningen worden gedaan. Voor die gevallen zal de overheid zorg dienen te dragen voor voldoende opvangvoorzieningen. Het beleid zal erop gericht moeten

zijn dat de kinderen zoveel mogelijk als in een normale gezinssituatie worden opgevangen. Daarbij valt te denken aan het stimuleren van de totstandkoming van zogenaamde opvanggezinnen, zoals die in België reeds bestaan, die een goed alternatief vormen voor de grootschalige opvangcentra.

Vrouwen en meisjes uit culturele minderheidsgroeperingen verkeren in ons land vaak in bijzonder moeilijke omstandigheden. De problemen waarmee de leden van de culturele minderheidsgroeperingen worden geconfronteerd, treffen de vrouwen extra zwaar. Zij zijn onbekend met onze taal en samenleving en komen door een vaak teruggetrokken wijze van leven in een geïsoleerde positie.

Tabel 11.38

De mening over het werken van de gehuwde vrouw met schoolgaande kinderen in 1965, 1970, 1975, 1978, 1979, 1980 en 1981 (in procenten).

	1965	1970	1975	1978	1979	1980	1981
a. het werken is aan te bevelen	1,7	16,1	13,6	15,9	11,4	12,7	11,1
niet bezwaarlijk	14,6	40,3	44,1	40,9	54,6	51,9	51,2
bezwaarlijk	83,7	43,6	42,3	43,2	33,9	35,5	37,7
	(1503)	(1880)	(1652)	(880)	(1759)	(1699)	(1721)
b. als er kinderen naar een crèche zouden moeten is het werken ¹ aan te bevelen		7,3	8,2		4,9	4,7	3,7
niet bezwaarlijk		24,5	26,5		29,9	31,6	30,9
bezwaarlijk		68,2	65,2		65,2	63,6	65,4
		(1012)	(1082)		(1167)	(1081)	(1026)
c. een gehuwde vrouw met kinderen gaat werken, terwijl haar man het huishouden doet						13,4	12,7
aan te bevelen						57,5	62,5
niet bezwaarlijk						29,1	24,8
bezwaarlijk						(1746)	(1854)

Bron: Onderzoek Huwelijk en Gezin, 1965.

Onderzoek Progressiviteit en Conservatisme, 1970.

Culturele Veranderingen in Nederland, 1958-1975, 1978, 1979, 1980 en 1981.

¹ Gesteld aan hen die bij a. 'aan te bevelen' of 'niet bezwaarlijk' antwoordden.

Het lijkt ons uit emancipatoir oogpunt dringend noodzakelijk deze positie te doorbreken. Desondanks is het onjuist onze emancipatiedoelinden zonder meer op deze groep vrouwen van toepassing te verklaren. Hun levenswijze vloeit veelal voort uit een diepgeworteld geloof, bijvoorbeeld de Islam. Deze levenswijze wordt ook door de vrouwen zelf volkomen geaccepteerd, ook al leidt dat in onze samenleving tot problemen van isolatie en eenzaamheid. Verbetering in de situatie van deze vrouwen kan alleen worden gebracht door een wijziging in opvattingen in de culturele minderheidsgroep zelf.

Gewoonten, die nauw verbonden zijn met het geloof en die passend waren in de oorspronkelijke agrarische samenleving, waaruit men komt, dienen opnieuw getoetst te worden op hun essentie voor de godsdienstbeleving. Aan dit proces van binnenuit zal in de eerste plaats steun moeten worden geboden (moskeeën, theologische opleidingen). Daarnaast zal getracht moeten worden deze vrouwen te bereiken met taalonderricht en met goede begeleiding bij zaken waarin zij met onze samenleving in aanraking komen, zoals gezondheidszorg en onderwijs van kinderen.

Het zal duidelijk zijn dat het beleid ten aanzien van deze groepen zeer nauwkeurig zal moeten worden afgestemd op de specifieke problemen, die zich in deze groepen voordoen, waarbij de vraag rijst in hoeverre dit nog onder de noemer van het emancipatiebeleid valt.

Slotconclusie

Wat zou men zich nu kunnen wensen als eindresultaat van de partijpolitieke discussie? In de eerste plaats: een eensgezind 'ja' op het streven naar gelijkwaardig functioneren van man en vrouw in maatschappij en samenleving. Een gelijkwaardigheid, die slechts kan worden bereikt door een emancipatieproces van vrouw en man, waarin de eenzijdige oriëntaties worden doorbroken en beiden op hun maatschappelijke en gezinsverantwoordelijkheid kunnen worden aangesproken.

In de tweede plaats: de ontwikkeling binnen het CDA van een emancipatiebeleid met een eigen karakter, dat zich niet slechts richt op de vraagstukken die vandaag op tafel liggen, maar ook op de vragen van toekomstige generaties mannen en vrouwen. Voor zo'n eigensoortig beleid heb ik in dit artikel een aanzetje trachten te geven.

Het zou een flinke stap vooruit zijn indien de discussie in eenstemmigheid over de hoofdlijnen van een eigensoortig beleid zou kunnen resulteren. De emancipatie zou daarmee uitgetild kunnen worden boven het niveau van de modegrillen en de stokpaardjes. Dat zou er wel eens toe kunnen leiden dat door het CDA nieuwe, creatieve impulsen aan het emancipatiebeleid worden gegeven.